

Б.А. ҚОЩАНОВ

**КАРАКАЛПАКСТАН
ТАРИХНАМАСЫ**

УОК 94:(575.172)
КБК 63.3 (5у-6К-2)
К—84

Б.А.Кошанов. Каракалпакстан тарихнамасы.
(Ең жаңа дәуір). Оқыу қолданба — Некіс:
«Билім», 2016. 76 бет.

УОК 94:(575.172)
КБК 63.3 (5у-6К-2)
К—84

Оқыу қолданба жоқары оқыу орындары тарих факультети студенттери ушын арналған болып, онда XX есир басларынан хазирги күндерге шекемги Каракалпакстан тарихы илимпазлар тәрешинен қалай изерлени, қандай тарихый концепциялардын үстемлик еткени, ферезисизлик шарапаты менен қандай темалардын сәўделене баслағаны туўралы сөз этиледи.

Пиқир билдириўши:

Р. Ж. Уразбаева — тарих илимлеринин докторы.

Бердақ ағынлары Карақалпак мәмлкетлик университетти Илимий-методикалык Кенеси мажлисинин 02.12.2015-жыл 3-санлы баяннамасы менен тастыйықланған хәм баспаға усынылған.

ISBN 978-9943-4432-1-1

© Б. А. Кошанов, 2016
© «Билім» баспасы, 2016

1. Тарих хәм тарихнама хакында түсиник.

2. Пәннин предмети, максети, уазыйналары.

3. Каракалпакстаннын ең жаңа дәуирдеги тарихнамасы бойынша мийнетлер.

Әдебиятлар:

1. Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йук. Ташкент, 1998.
2. Каримов И.А. Юсак маъनावит — енгилмас куч. Ташкент, 2010.
3. Каракалпакстан жана тарихы. Каракалпакстан XIX есирдин екинши ярымынан XXI есирге шекем. Некіс, 2003.
4. Камалов С. К. Каракалпаклардын халык болып келипlesiуи хәм онын мемлекетлиги тарихынан. Некіс, 2001.
5. Камалов С.К., Кошанов Б.А. Проблемы истории XX века // «Вестник ККОАНРУ», 1996, № 2.

Тарих — бул адамзат өмиринин айнасы, өтмиши менен келешети, былайынша карағанда хәр адам баласынын басқан изинин бағдары деп түсиниў мүмкин. Тарих — бул муғаллим, тарих — бул төрбияшы, тарих — бул миллий идеология дерети, тарих — бул дастан. «Тарихты умытқан халық, жәмийет өз жолын жоғалтады. Бундай халық хәм жәмийеттин келешети жоқ»¹.

Белгили грек данышпандарынын бири: «Хариптин басы елип, оннан кейин — тарих. Ең дөслеп сөз үйрен, ол сени туткил дунья менен байланыстырады. Оннан кейин тарихты үйрен. Ол саран ким жақсы, ким жаман, ким хак, ким нахак екенлигин таныстырады» — деп жазған екен.

Тарих — бул адамзаттын қарым-қатнастарынын түп төркинлери фана емес, бәлки нешше миллион жыллык адамзат өмиринин

¹ Каримов И.А. Она юрлимиз бахту икболги ва буок келажакги йутида хизмет кишиш — энг олий сөөлагтир. — Ташкент: «Узбекистон», 2015. — 107-бет.

тежирийбелери. Сол тежирийбелерди акыл төрөнимизге салып толук аңлаган жагдайларда гана биз хеш кандай ашкенин тууры жолды тандап алган боламыз.

Өйткени ата-бабалардын тежирийбелеринен улакта калган адам хэмме уякыт адасалы. Олар бул жолдын басын да, ортасын да басып ушын да өтмиштеги тарыхымызды үйрениүимиз керек.

Тарих — тек тежирийбе гана эмес, сонун менен бирликте адамларды рууландыруушы куш.

Өзбекжистан Республикасы Президентти И. А. Каримов «Тарихый еслеүсиз келешек жок» мийнетинде «өз тарихын билген, оннан рууухый куш алатуғын халыкты жениу мүмкин эмес экен, биз хакыйкый тарихымызды тиклеүимиз, халкымызды, миллетимизди өне сол тарих пенен куралландырууымыз керек. Тарих пенен куралландыруу, және бир рет куралландырууымыз зорур» деген еди. 1996-жылдын 16-декабринде Өзбекжистан Республикасы Министрлер Кабинетинин «Өзбекжистаннын жаңа тарихын таярлау хэм баспадан шығаруу хакында» 445-санлы карары, 1997-жылдын 24-февралында Каракалпакжистан Республикасы Министрлер Кеңесинин 45/2 санлы «Каракалпакжистаннын жаңа тарихын таярлау хэм баспадан шығаруу хакында» карары кабыл етилди.

Каракалпакжистан Республикасы Министрлер Кеңесинин «Каракалпакжистаннын жаңа тарихын таярлау хэм баспадан шығаруу хакында» карарында:

«Бизин халкымыздын өтмининде миллет тегдирине байланысты тарихый кубылыстарды терен илимий изерлеу хэм оны дурыс сөүлегендиреу;

Каракалпакжистаннын жаңа тарихын жазганда тарихый баскылдар хэм социалык-сисий прогресс — бул үзиксиз кубылыс экенин есапка алгу, тарихыйлык хэм мийраслык тийкарларга сүйениу;

Каракалпакжистан халкынын уллы тарихый мийраска ийе экенин хэм улыума инсаныйлык кедириятларга ылайыкты улес косканын тән ага отырып, мемлекетлик куралыстын өзине тән дестурлери хэм пикирлердин және оларга көз-караслардын өзгештиклерин есапка алгу;

Каракалпакжистаннын жаңа тарихынын хәр бир бөлимин хэм бабын жазганда бир төрөплегети субъектив көз-караска жол коймау хэм бирден-бир изерлеу усулын саклау;

4

Каракалпакжистаннын тарихына байланысты уякыларды сөүлендиргенде Каракалпакжистаннын тарихый әйемги Туран жери хэм Туркжистан тарихынын ажыралмас курам бөлеги болып тәбылтуғынын есапка алгу;

Каракалпакжистаннын тарихый дуньянын хәр кылды аймактарында жүз бөрген социалык-тарихый уякыларга, сондай-ак, жер жүзлик прогрессив кубылыстарга хэм олардын бир-бирине тәсир жасауына тыгы байланысты экенин есапка алгу;

Изертлеулер жүргизгенде коммунистлик-болшевиетлик идеологиянын катыш калган пикирлерине хэм өтмишти бурмалауға жол коймау, тарихый уякыларды дурыс бахалау;

Жасларда миллий ферезисизлик идеялар, Уаганды сүйүшпиклик, азаматлык хэм улыума инсаныйлык кедириятларды кәлиптестириуде тарихый илими хэм пәнинин әхмийетине дыккат аударуу» инабатка алыныс деп белгиленди.

Халкымыздын хэм мемлекетимиздин әйемги өтмиши хэм жакын тарихына деген кызыгылушылыгын есапка ала отырып 2000-жылгы «Узбекжистоннинг янги тарихи, 1-3 китоб», 2003-жылгы «Каракалпакжистаннын жаңа тарихы. Каракалпакжистан XIX әсирдин екннши ярымынан XXI әсирге шекем» академиялык монографиялар баспадан шығарылды. 2001-жылгы академик С.К. Камаловтын «Каракалпаклардын халык болып кәлиптеесиуи хэм онын мемлекетлиги тарихынан» китабы республикалык Бердак аяндагы сыйлыкты алгуға миясар болды. М.Мамбетуллаев, М.Төрөбеков, О.Юсуповлардын «Каракалпакжистан тарихы» китабы, Б.А.Кошанов хэм Т.А.Аметовтын «Очерки новейшей истории Республики Каракалпакстан» китабы баспадан шығарылды. Әлбетте, олар халкымыз тарихын үйрениуде хэм толуктырып барууда үлкен әхмийетке ийе.

Халкымыздын миллий өзлгитин аңлауы барысында онын хакыйкый тарихын, мукаллес кедириятларын, ата-бабаларымыздын мийрасларын билеуе кызыгылушылыгы күшейди.

Өзликти аңлау, ен алды менен өтмишти үйрениуден, тарихка зарурлик сезилген басаналы. Хакыйкатында да, өзин аңлап атырган, өзин түсинип атырган хәр бир адам кандай шанаракта дуньяга кәлпени, өз әулактарынын кимлер болганын, ата-бабалары нелер менен шуғылланганын хэм кандай өмир сүргенин ойлап, билшп алвуға хәрекет етеди. Олардын пазыйлетлери хэм мийраслары менен мактанып жасайды.

5

Өзинин несилин билгү, келип шыгығын үйрениү кисинин турмыста аманат ямаса тосыннан еместигин түсиниүге имканият береди. Сонын менен бирге, атирап, кенислик өзін коршаган орталык-өлөм хаккында ой жууыртады.

Хакыйкатында да, өлөмдү изертлеү пикирлеуимизди байытканды, дуньяга көз-карасымызды кеңейтүүдүн бирден-бир жолы. Өлөмдү андау сезими инсаннын өзлүгүн андауға, өзлүгүн түсиниүге, өлөм хэм адам хаккында ойлауға ийтермелеүшү шексиз күдирет. Ол уллуьма инсанга тән болган өзлүктү хэм еркти оятатууын карамагы күш. Биз өлөмдү каншалды дөрежелге кен хэм терен түсинсек, инсан хэм инсаният өлөмине соншалды көп кызыгмаыз хэм түсиниүге, менисин андауға, инсан хэм турмыс, инсаният хэм табият арасындагы мүнөсидетлерди үйрениүге, кулласы, инсаният тарийхы менен кызыгыуға хәрекет етөмиз.

Биз өтмиште жасамауымыз, оны текирарламауымыз, керисинше үйрениуимиз, изертлеуимиз хэм анык жууьмактарга келип жасауымыз керек. Мине, усы жууьмактар тийкарында келешегимизди белгилеуимиз, өзимизди де, жәмийетти де руухый жагтан камалатка жеткириуимиз даркар. Биз өтмишти тиктеу, тарийхый хакыйкатлыкты өз орнына койуу аркалы пикирлеуимизди байытмаыз, түсиниктеримизди кеңейтемиз, өмир философиясы аркалы реформалар философиясын, реформалардын менисин андай баслаимыз. Натийжеде, өзимизди өзимиз ашамыз, өзимизди өзимиз жанаалаимыз. Ең акырында мине усы процес аркалы жәмийетти жанаалаимыз. Онын мазмунын байытмаыз.

Биз өтмишти тиктеу, тарийхый хакыйкатлыкты өз орнына койуу аркалы дуньяга көз-карасымызды, пикирлеуимизди байытмаыз, усы аркалы демократиялык, пукаралык, еркин жәмийетти жанаалаимыз.

Биз Уатанымыз тарийхы хэм халыктыгын өтмишин үйрениу аркалы бүтүнтү күни өзимиздин жууапкершилик сезимлеримизди келипчестиремиз. Рауажлануудын жана дөуири босагасында турганымызды хэм халкымыздын улгы келешегине тийкар салтууға жууапкер екенлигимизди, катнасыгымыздын бар екенлигин түсине баслаимыз. Және бир хакыйкатлык бар: өтмиш өзін аюлаганга гана хызмет етүү, келешек болса онын хакыйкый дөретүүлүлүгүне гана тийисли екенлигин түсиниуимиз керек. Өтмиш уакытлар, тарийхый хәдийселер бүтүнтү жууьмактарымызды айдыптастырады, ертенги күнимиздин, режелеримиздин тийкарын хэм хакыйкатын көрсөтүп береди. Мине, усы көз-карастан биз бүтүн тарийхты изертлеу хэм

тарийхтаныуудагы жылнамашылык, курак сөнелер, байлау илгелеринен туткилпей кутулыуымыз даркар.

Тарийх — пикирлеудүн жемиси. Өтмишимизде жүз берген хәр бир хәдийсе белгиле дөрежелети руухый, жәмийетлик-сыйсий орталык тесиринде жүз берген. Демек, оған нәзер салганда уакытлардын негизинде мени, философия, руухыят, сийасат, экономика, айта берсек хәр бир дөуирдин өзине ылайык саудаты хэм айбаты, кууанышы менен тешийишлери кезге бир пүтүн халатта көринсин. Санамызга беккем орналасып алсын. Өне сонда гана инсаннын пикирлеуинө, өтмишти елселетип, келешекти акыл күшү менен белгилеуге жердем береди. Тарийх — пикирлеудүн жемиси екенлиги хэм үлкөн төрбийши, жокары пазыйлет екенлиги мине усынын менен белгиленеди.

Хакыйкый тарийхты билгү жәмийетимиздин хәр бир пукара-сынын, әсиресе жас аўлаттыгын өмирде өз жолын таңлап алыуына, бүтүнтү турмысымыздын кәдирине жетиуине хэм келешегин аныклап алыуына жердем береди.

Фәреезизликке ерисиуимиз бенен халкымыздын өзлүгүн танууды хэм билгү мүмкиншилтигимиздин пайда болууды, тарийхка болган кызыгыушылыкты күшейтип бизин ой-ерисимизди кеңейтүү хэм халкымыздын халык болууында, өз аты менен рауажлануу жолында жанын пиле еткен бабаларымыз хаккында билдимимизди терендетиуү нызамлы кубылыс болып есапланады. Фәреезизликке ерисиудүн кыйын жылтарын билмей туруп, деслег тарийх аркалы басып еткен жолларымызды, азатлык улшын гүрескен ата-бабаларымыздын кахарманлығын билгүимиз керек. Хәр бир аўлад өзлүгүн билгү аркалы, өзинин аўладларынын, ата-бабаларынын кандай өмир сүргенин билгүге хәрекет етеди. Олардын кәдлүлүгүн мийраслары аркалы мактанып сезиминде жасайды. Сонлыктан да, бүтүнтү күни хәр төрепелеме жетик, билимди, укылы, жәмийетте өзинин орнын таба билеуугын саламат аўлатты төрбийлап жетилистириуү әхмийетли уазыпталардын бири болып есапланады. Себеби, елимиздин, халкымыздын келешегин, күдиретин, өзинин туулыгы ескен жерин, Уатанын хәр кандай сезимлерден үстем коатугын инсанлар гана коргайтууыныгы сөзсиз. Усы тийкарда оларды келешекке төрбийлау үлкөн жууапкершиликти уазыйпа болып табылады.

Биз Уатанымыздын тарийхын үйрениу аркалы бүтүнтү күннин жууапкершиликти уазыйпаларын келипчестиремиз. Сонлыктан да, ел баскарган бабаларымыздын ерлиги, дананык сөзлери, ел баскаруу тәжирийбелери өсип киятырган аўлатты төрбийлаудагы әхмийети

үлкен. Президентимиз И.А.Каримов Түркстан газетасы хабаршысы сорауларына берген жауабында «Ұаған, миллет тәлдири шешилугытм унамсыз кубылысларда тууры жолды танлап ата биліу ушын ен алды менен тарихты хэм турмыстың ашы-лушысыын биліу керек екен. Тарих инсаннын көзин ашды екен. Сонда көп кәтегердин алдын аліуға мүмкин болды екен» деп көрсеткен еди. Демек, хакыйкый тарихымызды биліу арқалы, келешетимизди таңлап аліуға болды. Онын ушын жәмийетимизде жасап атырган хәр бир пұқара өзинин уағанынтың тарихына жууанкершилик пенен қарау керек. Усындай инсандар ғана өзинин туулылы екен жеринин кәдир-қымбатын, Ұаған түсинигинин терең әхмийетин түсиніу арқалы, туулылы екен жерди қандай кәуіп-кәтер болған жағдайда да қорғау зәрүрлігін түсинеди. Бундай инсандар, тарихый шахслар Орта Азия аймағында, сондай-ақ, қарақалпақ халқының тарихында да кәлтәпт ұшырасалы.

Тарихқа нәзер салып қарасақ хәр бир халық өзинин тарихын-да халық ушын пана болған батырлары хэм данышпанлары менен белгилі болған. Халық арасында олар хакында кәлтәген аңыз, әһсаналар, қосық, дөстанлар дәретилип мәдени тармыстың да рауаж-дануына үлес қосқан. Олардың ел-жұрт алдындағы усындай хәр төртпәме хызметтери өсип қиятырган кәлешек әуладты тәрбиялауда әхмийети үлкен болып ата-бабаларымызға болған, тууылған жеринс, ұлыұма халқына деген мақтаньш сезимлерин оятқан. Өзинин перзентлерин халқының кәлешегі ушын тәрбиялауда бабаларынтың тарихын тийқарғы құрал ретинде пайдаланған. Сонын ушын да тарихымызда из қалдырган Асан қайғы, Амангелди, Сасық бий, Оразан батыр, Есенгелди, Маман, Айдоғ, Ерназар Алақөз, Ережеп бий сыяқты ели ушын түрескен батыр дана бабаларымыз, Беруний, Бердақ, Әжинияз сыяқты илим мәдениетимызға үлес қосқан ири тулғалар өсип шыққан.

Сонин менен қатар, халқымыз тарихын үйреніудегі әхмийетли ұазыйлағарымыздың бири суверенли Қарақалпақстан Республикасын-да парадатшылықты, адам хуқықларын хэм халықлар еркинлигін, олардын социал-экономикалық хэм мәдени тармыс абаданлығын тәмийнпейлуғын демократиялық жәмийет дүзіу және де усы жәмийетти қорғайтуғын хэм дүзетуғын күшли демократиялық хуқыкый мәмлкет керек екенлигін үйреніуимиз хэм оған өз үлесгеримизди қосыуымыз тийис болады.

Өзбекистан Республикасы Президенті Ислам Каримов тарихын алғымдарға халықтың кәлтәп шығуы хэм мәмлкетшиликтин қәлиплесіуі, онын рауажлануы басқыллары хакында илимий жақ-тан дәлиленген тарихты жаратқуды баслы ұазыйна етип қойды. Сонлықтан да, Қарақалпақстан тарихын үйреніуде төмендеги мәселелерге әхмийет беруі зәрүрли.

Қарақалпақстан халықлары ен әйемти халықлардан болып, олар жер жүзи мәдениетинде өзине тән хэм қайталап болмайтуғын тарихына ийе. Халқымыздың тарихынтың белгерин ашып қарасақ, биз оннан адамлар ушын, әсиресе жаслар ушын суу менен хауа қандай керек болса, тап сондай керек болған пағриотлық хэм интэрнационаллық, қахарманлық хэм мийнет сүйіушилик, адамгер-шилик хэм елөп-иқрамлылық, дослық хэм ауызбіршилик, хакыйқатлық хэм мийрим-шәпәетлик, мәдениетлылық хэм киши-пейлишилик идеяларын көремиз.

Халқымыздың бай тарихый тәжірибеси хәзирги хэм кәлешек-теги социал-экономикалық, сиясий хэм мәдени рауажлануы ұазый-пағарын дұрыс белгилеу хэм анықлауда үлкен әхмийетке ийе. Сонын ушын да ата-бабаларымыз «өтмининди бил, хәш болмаса жети атанды бил» деп нәсият еткен. Бұл жаслар ушын қарыз хэм парыз болған.

Ең жаңа дәуір Қарақалпақстан тарихнамасы пәни:

Бириншиден, пән сыпатында өзинин пүткіл дыққат игибарын өтмиш хэм хәзирги заманға қараталы, оннан сабақ бөреді, жуумақ шығаралы, ата-бабаларымыздың яднамала қалған турмыс-тәрзин, олар жаратқан мәдени, рухый кәдриятларын үйренеди.

Екиншиден, ен жаңа дәуір Қарақалпақстан тарихнамасы пәни, басқа жәмийеттик пәнилерге қарағанда анық пән болып табылады. Тарихый уақы хэм хәдийселер қатан анықлықта, дәуір избе-излигинде — хронологиялық тийқарда үйрениледи.

Үчиншиден, ен жаңа дәуір Қарақалпақстан тарихнамасы пәни өтмиште социаллық-экономикалық турмыс аухалы, рауажлануы хэм дағдарысының себеп хэм ақыбетлерин үйренеди, олардан кәлешек ушын сабақ хэм жуумақ шығаралы. Бұл болса, әуладлар ушын бағларлама болады.

Төртиншиден, ен жаңа дәуір Қарақалпақстан тарихнамасы пәни көп қырлы хэм хәр түрли кәсийетке ийе. Ол жәмийет рауажлануы хэм дағдарыстарынтың тек бир төрепин ғана емс, балки онын хәмкә төретлерин бир-бирине байланыста, бир пүтінликте үйренеди.

Ен жана дәуір. Каракалпакстан тарийхнамасы пәнинин методологиялык принциптери төмендегилерден ибарат:

* тарийхый хәдийсе хәм Ұақыятларды, хужжет хәм фактлерди илимий объективлилик пенен тууры үйрениу хәм талкылау;

* тарийхты миллийлик хәм ултыма инсаныйлык принциптери тийкарында үйрениу хәм талкылау;

* тарийхты хакыйкый объективлик, тарийхый-философиялык логикалык негизде үйрениу хәм жазуу;

* тарийхка миллий хәм ултыма инсаныйлык яднама хәм кәдирият сыпатында хурмет етиу хәм итибарлы болуу;

* халык, уллы мәмлекет ғайраткерлери хәм басшылары, тағатлы хәм кәбилетли, пидайы хәм қахарман адамлардын тарийхта тутқан орнына айрыкша итибар беруу;

* тарийхый Ұақыя хәм хәдийсе, хужжет хәм фактлердин тууры хәм нагуурылыгын аныклайда тарийхый-талкылау усылына әмел етиу;

* тарийхты илимий-дәретийүшлилик пенен сезиу, критикалык негизде үйрениу;

* тарийхты үйрениуде мийраслык хәм өз-ара байланыс, ең әхмийетлиси, логикаға әмел етиу.

Тарийхты кандай болса, сондайлыгыныша үйрениу керек деген түсиник үстемлик етеуи зәур.

Президентимиз Ислам Каримовтың тарийх илимине байланысты теория хәм тәлииматлары, методологиялык принциптеринин әхмийети үлкен. Жұртбасшымыз Ислам Каримов тарийхтын ең муқаддес миллий хәм ултыма инсаный яднама хәм кәдирият екенлигин билдирип, «тарийхый еслеуимз келешек жок», «өзикти анлау тарийхты билшүден басланады», «тарийх — халык рухыйлығынын тийкары» деген терең философиялык пикирлерди алдыға сүрди.

Жұртбасшымыз айтқанындай, «негизинше тарийх хәм философия логикалык рәуиште бир-бирин толтыратуғын, раўажлануу процесслери хакында бир пүттин түсиник беретугын, ақ-карадан парькылауда тийкар болатуғын пәндер».

Ен жана дәуір. Каракалпакстан тарийхнамасы пәни алдында турған тийкары Ұазыйналар төмендегилерден ибарат.

Бириншиден, кәниге тарийхшы кадрларға терең миллий хәм ултыма инсаный, тарийхый, идеялык, сиясий, илимий-теориялык дуньяға кәз-қарасты синдириу, усы мәксәт жолында тарийх илимин кен үйретиу.

Екиншиден, инсанда миллий ой-пикир, мақтаншы хәм өзликти, миллий хуждан хәм ултыма инсаный кемилликти тәрбиялау.

Үчиншиден, Ұтағанды сүйиүшлилик хәм ескерий ерликти, Ұтағанға салықлыкты тәрбиялау.

Тәртиншиден, миллий хәм тарийхый кәдириятларды асырап-абайлау рухын синдириу, оларда жоқары психологиялык пазыйлетлерди тәрбиялау.

Бесиншиден, Ұтаған хәм халык, миллет, ата-ана, перзент, тебйит хәм жәмийет алдындағы муқаддес Миннетлерин терең сезиу хәм оларға салықлык рухында тәрбиялау.

Тарийхнама — беринен бурын тарийхты илимий билшү тарийхы есапланады. Раўажлануудағы ең жана дәуір Каракалпакстан тарийхнамасы илими усы пәннин предметти есапланады.

Турмыс тарийх илимине кәлпеген сорауларды усыныуға толық хужыкы, тарийх илими болса турмыстың усы сорауларына жууап беруи тийес. Деген менен, усы сорауларға жууап беруи ушын жақын өтмишти изертлегенде хәр сағары ең жана тарийх дәуиринин деслепки жылларынан баслап жанадан жазыу керек емес, яғный презентизм идеясына сөйкес хәр бир аўлад өзгери ушын жана тарийх жазыуы тийес емес, оны өзлеринин тағалпарына сөйкес өзертпуге болмайды.

Тарийхшы тарийх илиминин бурынғы дәуирлеринде жәмлеген белгили материалға ийе болып, бул материал фактлер, концепциялар хәм жуўмақлардан ибарат болады. Оларды толық түрде бийкарламай, ишиндеги әхмийетли концепциялар хәм жуўмақларды сактап қалуу керек. Мысалы, екннши жер жүзлик урыс дәуириндеги тарийхый Ұақыялар хәм жуўмақлар хәзирги күнде де өзинин әхмийетин жойтқан жок. Жәмийетшлик хәзирги күн талабынан келип шығып өзинин жақын өтмишине сайлаңды түрде қызығатугынын умыттауымыз керек.

Сондай-ақ, жанадан пайда болған машқалалар тарийх илиминде терең өзгерислерге алып келеди, жана тараулар пайда болады, басқа пәндер менен байланыс күшейеди. Мысалы, экология тарийхы, экономикалык тарийх, сиясий тарийх, социология хәм тағы басқалар.

Машқалалардын көпшиги хәм кенейиуи тарийх илиминин тарийхый дереклеринин кенейиуине алып келеди. Ен жана дәуір Каракалпакстан тарийхнамасын изертлегенде тарийхый дереклердин кәлпигин алап өтемиз, бул кәлпикте биз алғасып кетиуимиз де мүмкин. Сондықтан, тарийхый дереклер жағдайы, олардын

Уақыяларды объектив түрде сәулелендіріуи әхмийетли фактор есаптаналы, себеби тарихи илими конкрет илим есаптаналы. Тарихи илиминин жуумактары хэм концепциялары қалаң изертленген мағылуьмат нетизинде пайда болалы. Сонын ұшын, тарихиый фактти терен салыстырып анығына жетуимиз керек.

Ен жана дәуир Каракалпакстан тарихнамасы пәнинин *максетли* — усы дәуирде болып өткен тарихиый процеслер хэм кубылыстарды тарихиыйлардын изертлеуи, олардын бахалауы хэм концепцияларын терен талкылаудан ибарат. Концепцияларды талкылау барысында биз усы дәуирдеги жәмийетлик-сиясий турмыста усы концепциялардын дұрыслығын ямаса надурыслығын билемиз. Демек, тарихнаманы тарихи илиминин тарихиый сыпатында алып қараванымызда тарихи илими менен хазирги заман арасындағы байланысты да көре аламыз.

Миди Солай етип, ен жана дәуир Каракалпакстан тарихнамасы пәнинин *максетли* — тарихи илиминин усы аймак халықтарынын тарихиыйн изертлеудеги жетискенликтерин хэм кемшилликтерин сәулелендіриуи, усы дәуир бойынша тарихи илиминин кәлиплесіуи хэм раўажлануы баскышларын көзден өткеріуи, ен жана дәуир тарихи илиминин буннан былай да раўажлануы келешегин аныктаудан ибарат. Максетке муўалық төмендеги ұазыйғалар бар.

• Каракалпакстанда 1916-жылғы көтерилистин тарихнамасын талкылау;

• 1917-жыл тарихиый уақыяларын тарихнамала дәретіуи;

• 1918—1920-жыллардағы халық-азатлық хәрекетти тарихнамасы менен таньсау;

• Каракалпактардын миллиий мәмлекетшилтигин қайта тиклеу ұшын түрес тарихнамасынын концепцияларын үйреніуи;

• Совет дүзими дәуиринде Каракалпакстан экономикасы хэм мәдениетти тарихнамасын талкылау;

• Екинши жер жузилик урыс жыллары Каракалпакстан тарихнамасы қалай кәлиплескенин үйреніуи;

• 1946—1990-жыллардағы тартыслы машқалаларға итибар беріуи;

• Ферезсиялик жыллары Каракалпакстан тарихнамасынын әхмийетли мәселелерин биліуи.

мектептер ұшын сабақлықлар таярланды, жоқары оқу орындарында Каракалпакстан тарихиый пәнин өткенде ен жана дәуирге итибар бериледи. Деген менен, тек ғана 2003-жылы Каракалпакстан жана тарихиый» шыққанлығын атап өтиуимиз керек.

Бакалаврлардын билгимине хэм көнликпесине койылатуғын талапшар: Бул пән жуда қурамағы пән болып, методологиялық, ұлыўма тарихиый хэм арнаулы тарихиый пәндерди биліуди талап етеди. Қандай да бир тарихиый концепцияны изертленгенде сәл дәуирди жақсы биліу керек. Мысалы, С.Камагов, Я.Досумов, У.Шәлекеновдердин халық азатлық хәрекетти, мәдениет бойынша концепцияларын үйренткенде кешеге совет заманын билмей тұрып олардын мийнетлерин толық бахалай алмаймыз. Тарихиый концепцияларды бахалау ұшын сол дәуирдин тарихиый деректерин изертлеіуғын тарихиый дерек тануы пәнин де биліуимиз керек.

Тарихиый биліуи хэм көз-қарастар жәмийеттин турмысы тарауына киреди. Руўхый мәдениетта еске түсириулер, музей экспонаттары, тарихиый романдар үкен роль атқарашы. Деген менен, жақын өтмишти биліуде илимий изертлеуди жоқарыдағы аты аталғандар менен салыстырып болмайды. Илим жәмийетлик сананың айрықша формасы есаптаналы. Тарихиый теориялық көз-қарас кәлиплесип, тарихиый деректер терен изертленип, тарихиый материалды критикалық талкылағаннан кейин ғана тарихиый илим илимге айланалы. Сондай-ақ, тарихи илими раўажлануынын хәр күйлы баскышларында илимий сана дәрежеси хәр күйлы болады. Мысалы, бизнер 1917—1950-жылларды эмпирикалық материал топлау жыллары деп бахалаймыз. 1950—1990-жыллар тарихиыймызды бурьынғы идеология шенберинде жазыу жыллары, хазирги дәуир ферезсиялик жылларында тарихиыймыздын белгисиз белгерин толықтырыуи хэм хақылық тарихиый дәретіуи жыллары есаптаналы.

Профессиналь тарихиыйшы, яғнай тарихи факультетин пиккерен, илимпаздын магистратура, үкен илимий излеиуиши деген оқуы баскышларын өткен тарихиыйшы илимий методларға сүйене отырып тарихи жазалы. Деген менен, айырым уақытлары профессорналь емес адамлар да, мысалы жазыушы Төлепберген Қайыберген, сиясетши Қәлибек Камагов, тарихиый изертлеуде жана көз-қарастарды усыннуы мүмкин.

Ен жана дәуир Каракалпакстан тарихнамасы бойынша дәслепки мийнетлер 1960-жыллардын акырында баспадан шыққанын атап

оғуимиз керек. А.И.Зевелевтын монографиясында 1917—1920-жыллардағы Орта Азиядағы тарихый Ұақыялардын концепциялары мийнеттеринде сәулеленгени, илимпазлардын концепциялары талкыланган¹. «Баспашылар хәрекетин», «совет хәкимиятын салтанатлы жүриси» концепциялары хәзирги заман талабына жууап бермейли. Сондай-ақ, ең жана дәуир Каракалпакстан тарихнамасы бул китапта өзинин дурыс бахасын таба алмады.

1970-жылы белгилли тарихшылар Мелин Ахунова хәм Борис Дунингер Өзбекистанда тарих илиминин кәлиплесиуи хәм рауажлануи хаккында кыскаша очерк дәретти². Авторлардын каракалпак, казак, өзбек хәм туркмен тарихшыларынын Араг бойы халыкларынын тарихый бойынша мийнетлерин талкыланган үлкен ахмийетке ийе болды. Деген менен, авторлардын коммунисттик ишология шенберинен шыга алмай, Ұақыяларды ресмий тарихнама көз-карасынан жазганлыгы китаптын куннын түсиритп жиберди.

Орта Азия халыкларынын, сонын ишинде Араг бойы халыкларынын, капитализм-баскышын атап етип бирден социализмге этиуи концепциясы Ф.Х.Касымовтын монографиясында берилген³.

Автор сырт ел тарихшыларынын да мийнетлерин танкылапты. Деген менен, сол дәуирдеги өзинин бир аз жуумактары хәм бахалауынан автор хәзирги заманда бас тартып отырыпты. Сондай-ақ, Р.Ражданова менен Ф.Чеботарованын, партия тарихый тарихнамасы бойынша шыгарган китабы да мийнетлердин атамаларын керсетип этиуден баска жетискенлиги жок екенин атап өтемиз⁴.

Каракалпакстан тарихнамасында тарихнамалык мийнетти дәрелетки мәртебе К.Б.Мухамедбердыев дәретти⁵. Сол дәуирде үрдисли болган тарихнамалары Ленин хаккындагы мәселелер бойынша басты дыккатты аударып, К.Б.Мухамедбердыев Араг бойы халыклары

Мед. университетинин тарихый факультетинин профессоры, доктор Ф.Х.Касымов

1 Зевелев А.И. Историография Советского Туркестана. Историография и источники по истории трагической войны в Туркестане. Ташкент, 1968.

2 Дунин Б.В., Ахунова М. История исторической науки в Узбекистане. Крайский очерк. Ташкент, 1970.

3 Касымов Ф.Х. Переход народов Средней Азии к социализму, минуя капитализм. Историографический очерк. Ташкент: «Фан», 1979.

4 Чеботарова В.Г., Ражданова Р.Д. Историко-партийная наука в Узбекистане. Ташкент: «Узбекистон», 1982.

5 Мухамедбердыев К.М. Ленин и народы Хорезмского оазиса. Вопросы истории, историографии и источниковедения перехода к социализму. — Некисс: «Каракалпакстан», 1982.

тарихнамасынын машкалаларын белгилеуге урынды. Деген менен, бул мийнет устиртин асылыс жазылган мийнет есапланады.

«Кайта куруу» дәуиринин жемиси сыпатында биз Кубанбай Өтеповтын 1988-жылы баспадан шыккан мийнетин айта аламыз. Китаптын атамасы да, мазмуну да, тийкары бөлгимлери де автордын Араг бойы халыклары тарихнамасын дурыс түсинбегенинен дәрек береди. Деген менен, тарихый илиминин кәлиплесиу баскышлары, рауажлануу тенденциялары китапта жаксы берилген¹.

Сондай-ақ, Араг бойы халыкларынын тарихнамасы бойынша С.К.Камаловтын журналлардагы макалаларын атап өтсек дурыс болады. Өзбекистанлы тарихшылар XX есирдин дәрелетки отыз жылдыгындагы тарихый илиминин тарихнамалык очерклерин дәретти. Миллий-мәмлекетчилик бойынша, апар машкала, этнология, археология тарихнамасы хаккындагы авторлардын көз-караслары дыккатка ылайық². Д.А.Алимованын еки томлык монографиясы тарихнама бойынша замангөй мийнетлердин бири есапланады³.

XX есир басларындагы Туркстан үлкеси Әмиулары бөлими тарихын изертлеу Г.Ахмеджановтын монографиясында азы-көм сөз етиледи⁴.

Сондай-ақ, тарихнама бойынша кейинги жыллары Өзбекистанда өткерилип атырган илимий энжуман материаллары «Каракалпакстан тарихнамасы (ен жана дәуир) предметин терен түсиниуге жәрдем береди»⁵.

Б.Кочанов хәм А.Джумашев Туркстан, Хорезм хәм Каракалпакстан халыкларынын XX есирдин биринши шеретиндеги

1 Утепов К.Т. Великий Октябрь, становление и развитие исторической науки в Каракалпакстане. 1917—1987 гг. — Некисс: «Каракалпакстан», 1988.

2 XX асрнинг дәрелетки утлиз йиллигида Узбекистанда тарих фани. Тарихшунлиги очерклары. Ташкент, 1994.

3 Алимова Д.А. История как наука. В 2-х томах. Т.1. История и историческое сознание. Ташкент: «Узбекистан», 2008.

4 Ахмеджанов Г.А. Российская империя в Центральной Азии. История и историография колониальной политики наркзма в Туркестане. — Ташкент: «Фан», 1995.

5 Марказий Осиё тарихи: манбашунлиги ва тарихнамислик изланишлари. 1—7 китмиш тупламлар. Ташкент, 2009—2015; Тарихшунлиги ўқишлари. Ташкент, 2010; Очерки историографии Узбекистана в XX столетии. Ташкент, 2011; Узбекистоннинг энг янги тарихидан очерклар: методология, тарихшунлиги ва манбашунлиги масалалари. Ташкент, 2014; Историческая наука в контексте интеллектуального развития Центральной Азии. Очерки историографии и источниковедения. Ташкент, 2014.

тарийхнамасы бойынша китапты 1997-жылы баспадан шыгарып, бунада уагандарлык тарийхнаманын жетискендиктери менен бир катарда кемшилликтерин көрсөтө отырып, биринши мертебе сырт ел тарийхнамасында талкылады¹.

Б.А.Кочанов Каракалпакстан тарийхнамасы бойынша онлаған халык аралык анжумандарда баянаттар жасалды².

2. КАРАКАЛПАКСТАНДА XX ЭСИРДЕ МИЛЛИЙ-АЗАТЛЫК ХАРЕКЕТИ ТАРИЙХНАМАСЫ. 1919-ЖЫЛГЫ ХАМ 1929-ЖЫЛГЫ ХАЛЫК КӨТЕРИЛИСЛЕРИ ТАРИЙХНАМАСЫН ЖАРАТЫҮ

Реже:

1. 1916-жылгы халык көтерилиси тарийхнамасы.
2. 1917—1918-жылдардагы тарийхый уакыялар тарийхнамасы.
3. 1929-жылгы халык көтерилиси тарийхнамасы.

Әдебиятлар:

1. Алганизов Т.К. «Контрреволюция» в Казахстане: Чымбайский вариант — Алматы, 1999.

2. Зиева Д. Туркестон миллий озодлик харакати. Муस्ताбил тузума карши 1916 йил ва 1918—1924 йиллардаги халк курашлари тарихшуносиги. Тошкент, 2000.

¹ Кочанов Б.А., Джумашев А.М. Зарубежная и отечественная историография истории Туркестана, Хорезма и Каракалпакстана в первой четверти XX века. Нукус: «Каракалпакстан», 1997.

² Кочанов Б.А. Историческая наука Каракалпакстана на современном этапе: обретения и проблемы//Историческая наука в контексте интеллектуального развития Центральной Азии (очерки историографии и источниковедения). Ташкент, 2014. С.55-59; Усы автор. Новейшая история Каракалпакстана: историка, исследования, проблемы//Актуальные вопросы строительства независимой государственности и демократического общества в исследованиях по новейшей истории Узбекистана. Ташкент, 2014; Усы автор. Историография межнациональных отношений в Каракалпакстане//Межнациональные отношения и толерантность. Ташкент, 2010; Усы автор. Современная историография новейшей истории Республики Каракалпакстан //Тарихий манбаунослик, тарихнавислик, тарих талкиоти методлари ва методологиясининг долзарб масалалари. Тошкент, 2015. С. 218-223; Усы автор. Вопросы методологии преподавания новейшей истории Каракалпакстана// Современныи методы научного исследования в системе глобального высшего образования. Навои-Бухара, 2015.

3. Кочанов Б.А., Джумашев А.М. Зарубежная и отечественная историография истории Туркестана, Хорезма и Каракалпакстана в первой четверти XX века. Нукус: «Каракалпакстан», 1997.

4. Кочанов Б.А., Огетенов Х.М., Жуманазов Д.К. Каракалпакстан биринши жехон урысы жылларында (1914—1918-жж.). - Некис: «Билим», 2015.

5. Төрөв А. XIX эсирдин акыры XX эсирдин басында каракалпак улкесинде диканлар херекети. Некис: «Каракалпакстан», 1991.

1. 1916-жылгы халык көтерилиси тарийхнамасы

1930-жылгы Ташкентте баспадан шыкан П.Алексеевковтын китабында 1916-жылгы Хийуа ханлыгындагы халык көтерилиси себептери, таярлыгы, көтерилишилеридин Хийуага атланьсы, Жунайылхан ижерлиги, көтерилис характери, бастырылыуы сөз стиледи. 1930-жылгы мамлекетлик райраткерлери Қасым Әүезов пенен Павел Варламов халкымыздын XX эсир биринши шерегиндеги аухалы, меленияти, турмысындагы өзгерислери жөнинде Қазақстан республикасынын дузипийинин он жыллыгына багышланган китабын шыгаралды¹.

1950-жылгы Файып Непесов сол жагалык Каракалпакстан халыкларыннын XX эсир басындагы жардайы, азатлык гүреслери, ескерий уакыялар жөнинде жана марлыуматтар жериялды². Ф.Непесов улкемизде илимий хэм билимлендириу орындарында 1960—1970-жыллары жұмыс ислеп, изертлеп атырган темамыз бойынша улкен улес косты³.

1900—1925-жылдардагы сол жагалык Каракалпакстаннын социал-экономикалык катнасыклары, сивсий аухалы, миллий азатлык херекетлери Я.М.Досумов мийнетлеринде сөйлеленди⁴.

¹ Алексеевков П. Хивинское восстание 1916 года. — Ташкент: САНИИР, 1930.

² Авезов К., Варламов П. Каракалпакстан к 10-летию Казахстана. — Алма-ата, 1930.

³ Непесов Г. Победа советского строя в северном Туркменистане (1917—1936 гг.). — Алхабад: Изд-во АН Туркменистана, 1950.

⁴ Непесов Г. Из истории Хорезмской революции (1920—1924 гг.) — Ташкент: Изд-во Узбекистана, 1962; Усы автор. 1920—1924-жылдардагы Хорезм халык совет революциясында Каракалпакстан мийнеткерлеринин роли. - Некис: «Каракалпак» мамлекетлик баспасы, 1964.

⁵ Досумов Я.М. Очерки истории Каракалпакской АССР (1917—1927 гг.). - Ташкент: Изд-во АН Узбекистана, 1960; Досумов Я.М. Гражданская война в Каракалпакии (1918—1920 гг.). - Некис: «Каракалпакстан», 1975.

Р. Косбергеновтың мийнеттеринде 1873—1917-жылдардағы он хэм сол жагалык Каракалпакстан тарийхы кенирек баян етилги.

Алгысыбай Төреев патша Россиясынын Хийуа ханлыгын жаулап алганнан бастап, 1917-жылгы февраль аударыстагына дейинги каракалпак үлкеси дийкандлары хәрекетинин өсиу хэм рауажлануу динамикасын баянлап көрестги.

XIX асирдин акыры XX асирдин басындагы Каракалпакстан-нын социал-экономикалык тарийхына байланыслы маселелерди изерлеуде Т.Г.Тухтаметов хэм А.Жалиловтын мийнеттеринде жана хужжетлердин жарияланууы үлкен әхмийетке ийе болды.³

К.Сарыбаевтың мийнеттеринде каракалпаклардын жер ушын, социаллык хэм колониаллык эзүйшликке карсы түреслери өз сөүлеменин тапкан.⁴

Каракалпакстаннын тарийхына багышланган еки томлык «Каракалпакстан АССР тарийхы» (Некис-1975), «Каракалпакстан АССР тарийхы» (Некис-1989) мийнеттеринде XX асир биринши шеретиндеги уакыялар хаккында көплеген маълуматлар берилген.

М.К.Мухамедбердиев мийнеттеринде ескиле бөлинген каракалпак үлкесинин биритиуи ушын умтылысы айтылады.⁵

1950-жыллардын басыларында Александр Тетюшев пенен Борис Чернуновлар Каракалпакстанда пукарылык урыс катнасуушыларынын еске түсирдиулерин жыйнап, сондай-ак, архивлерден тарийхый дерек-лерди алып, еки томлык кол жазба китапты Өзбекистан Илимлер академиясы Каракалпакстан филиалы китапханасына тапсырды.⁶

¹ Косбергенов Р. Каракалпакстаннын Россияра косылууы. - Некис: «Каракалпакстан», 1972.

² Төреев А. XIX асирдин акыры XX асирдин басында каракалпак үлкесинде дийкандлар хәрекети. - Некис, 1991. Алгысыбай Төреевтин тарийхнамала коскан үлеси хаккында Ж.Камалов хэм Г.Төреевалардын «Ибадатлы шанарак» (Некис: «Билим», 1998) атмададагы китабында берилген.

³ Тухтаметов Т.Г. Амуларынскый отдел (Социально-экономическое и политическое значение для Хорезмского оазиса). Нукус: «Каракалпакстан», 1977; Жалилов А. Из истории каракалпакского XIX-начала XX вв. Ташкент, 1986.

⁴ Сарыбаев К. Каракалпакстанда жер-суу катнасыктары. Некис, 1965; Усы автор. К истории орошения Каракалпакстана. Нукус, 1971; Усы автор. Аграрный вопрос в Каракалпакки (конек XIX-начало XX вв). Нукус, 1972; Усы автор. История орошения Каракалпакстана с конца XIX в. до наших дней. - Нукус, 1995.

⁵ Мухамедбердиев К.М. Октябрь и воссоединение Каракалпакстана. - Нукус: «Каракалпакстан», 1977.

⁶ Материалы и документы по истории гражданской войны в Каракалпакки. Т.1-2. //ЭАР ИА КК фундаменталь китапханасынын кол жазба фондунда сакланалы.

К.Айымбетовтын «Халык даналыгы. Өткен күнлерден еслер» (Некис: «Каракалпакстан», 1988) китабы жула бахалы еске түсирдиу болып есепланылат. Автордын тарийхый уакыяларды ятган билиуи, мазмунлы сөүлеменидириуи тарийх илими ушын үлкен әхмийетке ийе деп есаплаймыз.

Өтеш батыр хаккында К.Байниязов «Елим деп ениретен ерлер» деген китабында көплеген маълуматлар берген. К.Бердимуратов 1948-жылы илимий экспедиция деуиринде Кызырат районы 7-аулында жасаушы Алпан Байнияз улынан «Өтеш батыр» әпсанасын жазып алалы.¹

К.Падуаниязовтын «Истоки рождения Республики Каракалпакстан» (Некис, 1992) мийнетинен пайдаланылды.

Бул илимий макала Б.Кочанов, А.Джумашев, М.Сейтназаров китаптарында, докторлык хэм кандидатлык диссертацияларында изерлене баслады.²

Б.Кочанов «Узбекистон янги тарихи» жәмөөглик монографиясында (Ташкент, 2000, 2-китап) тарийхый уакыялар бойынша жана көз-карасларды баян етти.

Хорезмши тарийхшылар Огамурод Күлжонов, Гавхар Дурдиева, Нымаг Полвоновлардын гөрезсиялик деуириндеги басыдан шыгарган китаптары жана архивлик материаллар менен көзге түседи.³

Каракалпакстанда жалдиллер хәрекетинин үш аямын таппап берген Ө.Әлеуов пенен К.Сейтмуратовтын монографиясы дыккатка ылайык.⁴

Ө.Тажимуратов «Тарийхый косыктар» деген макаласында биринши жәхән урысы жылларында дөретилген халык дурданалары хаккында бир катар дурыс пикирлер билдирген.⁵

¹ Байниязов К. Елим деп ениретен ерлер. - Некис, 1993. 65—66-бетлер.

² Кочанов Б. Большевники в Туркестане. 1917—1922. Доктрина и реальность. Докторлык диссертация авторефераты. - Москва, 1994; Кочанов Б., Джумашев А. Зарубежная и отечественная историография истории Туркестана, Хорезма и Каракалпакстана в первой четверти XX века. - Нукус, 1997; Кочанов Б., Сейтназаров М. Революция? Врождение? Незвестные события в Хивинском ханстве в 1919—1920 годах. - Некис, 1997.

³ Күлжонов О., Полвонов Н. Хоразмдаги иктимоний-сийсий жараянлар ва харакатлар (XIX аср иккинчи ярми — XX аср биринчи чорати). - Ташкент: Ади шабод-консал, 2007; Күлжонов О., Дурдиева Г. Хива хонлиги туркманлари. Хива: Хоразм Мавзун академияси нашрети, 2008.

⁴ Әлеуов О., Сейтназаров К. Каракалпакстанда жалдиллар ва Сейфутгабит Мажилов фаолияти. Ташкент, 2010.

⁵ Тажимуратов Ө. Каракалпак халык косыктары хаккында // Каракалпак халык косыктары. Некис: «Каракалпакстан», 1965.

Э. Қожықбаев қарақалпақ тарихый қосықтары аңыз яки әдебиет дәретпелері ишиндегі раўажланушы актив жанрлардың бири деп есаплайды¹.

М. Теўмуратов «Қарақалпақ поэзиясы» атамасындағы монографиясында айырым тарихый қосыққара анализ берип кеткен².

Ферезсизлик дәўиринде тарихый қосықтардың 1916-жылғы ўақыяларды сәўлегендиридүйети орны хаққында Б.А. Қошанов, Х. Өтегенов, Д. Жуманиязовлардың илимий аңхумашларда баянлағлары исленди³.

2. 1917—1918-жыллардағы тарихый ўақыялар

Тарихнамасы

1953-жылы ўатандарлық тарихнамалада А. Тетюшевтин жеңил қолы менен Петроалександровск қаласында совет ҳақимиятының орнаўы хаққындағы мағлұмат пайда болды: «1917-жылы 11-декабрьде рабочийлар хэм гедей дийкандар болшевиктер басшылығында Петроалександровск қалашық Думаының атқаруў комитетин аўларып таслады хэм усы заматтан баслап барлық ҳақимият рабочийлар, дийкандар хэм солдатлар депутатлары Петроалександровск Советинин қолына етти, бул Совет тутқил Өмийдерья бөлгиминде совет ҳақимиятының басқаруўшы орайы болды»⁴.

¹ Қожықбаев Әмилбай. Тарихый қосықтар (Тарихый қосық хэм аңызлардың басқа жанрларға қатнасы хаққында). — Неқис: «Қарақалпақстан», 1980. 56 бет.

² Теўмуратов М. Қарақалпақ поэзиясы — Тарихый дерек. — Неқис: Қарақалпақстан, 1994. 344 бет.

³ Қошанов Б.А. Қарақалпақские исторические песни XIII—XX вв. как исторический источник // История и культура Узбекистана. Материалы республиканской н-п конф. Ташкент. 2011. Усы автор. Актуальные проблемы изучения каракалпакских исторических песен XIII—начала XX вв. // Вопросы археологии, этнографии и истории Южного Приаралья. Межд. Конф. — Нукус: ИГИИ, 2011; Усы автор. Исторические песни каракалпакского народа / Халық ауызшеки дәретпелеринин миллии хэм ұлыўма инсаный кәдириятлар системасында. Халық аралық илимий конф. Материаллары. — Неқис, 2015. — 154-156-беттер; Өтегенов Х. Қарақалпақ тарихый қосықтары Хидўа хандығындағы 1916-жылғы көтерилис хаққында. Бул да сонда. 162-163-беттер; Жуманиязов Д. «Мардикар» ўақыясын сәўлегендиридүйетин тарихый қосықлар. Бул да сонда. 150—151-беттер.

⁴ Тетюшев А. Великая Октябрьская революция в Каракалпакии // «Советская Каракалпакия» газетасы, 1953-жыл 6-ноябрь.

Бир неше жыллардан кейин болшевиктер аўларыспағының 40 жыллық юбилейи қарсаңында бул әпсананы Я.М. Досұмов және раўажландырды: «Болшевиктер тоңары басшылығында Петроалександровск рабочийлары, революцияшы солдатлары, матрослары хэм қала гедейери, казак жүзликтерин бийтерешестирди, «контрреволюциялық элементтерди қуралсыздандырды, 1917-жылы 11—12-декабрь күндери қурал-жарақ пенен буржуазиялық ўақытша ҳүкимет ўәкилдерине қарсы шықты, пролетариат диктатурасының Советтер мәмлкетлик формасын орнатты»¹.

Бир жылдан кейин бул әпсананың даўамы пайда болды: «Буряны совет ҳақимияты, сондай-ақ, Шорахан, Сарыбий, Шаббаз, Бий-Базар, Мойнақ ярым атаўларында орнады»².

Он жылдан кейин бул тарихый ўақыялар төмендегипше толықтырылды: «Болшевиктер басшылығында солдатлар, рабочийлар хэм батрактар 1918-жылдың 1-январына совет ҳақимиятын Шымбай хэм Неқисте орнатты. Солай етип, 1918-жылдың басында Қарақалпақстанда (Тамды районы хэм Өмийдерьяның сол жағалығынан басқа) социалистлик революция жеңил шықты»³.

Бул әпсана кейиннен кітаптан кітапқа, ұлыўмаластырылған мийнетлерден мийнетлерге шеккем көшип қонып жүрипти. Хәттеки кейинги жыллары баспадан шыққан лицейлерге арналған С. Камалов, К. Сарыбаев, М. Қарлыбаев, М. Сарыбаевлардың сабақлығында да бул әпсана сол тұрысында берилген.

«1917-жылдың 11—12-декабрьлеринде совет ҳақимиятының орнаўы хаққындағы» әпсананы қоллап-қуўағлаушы тарихыйлар әпте Н.И. Востриков, А.Т. Пискунов, Н. Маўленов, Ж. Ағашев, А.И. Понятовлардың еске түсирдүйлерине сүйенеди. Еске түсирдүй жазған адамлар социаллық буйыртпаның күшин сезип хэм аўдарыспақтың хәр юбилейинде жоқарыдан көрсетте пенен жазуўға межбур болды. Демек, жыллар өткеннен кейинги жазылған еске түсирдүйлерде хақыйқаттық бурмалана береди.

¹ Досұмов Я.М. Қарақалпақстанда Совет властының орналыўы. — Неқис: ҚКМБ, 1957. — 28-бет.

² Досұмов Я.М. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Каракалпакии. — Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1958. — 62-бет.

³ Досұмов Я.М. Становление партийной организации Каракалпакии // «Советская Каракалпакия» газетасы, 1969-жыл, 1-апрель.

Бурнынғы совет тарийхнамасында «Хан мақсым менен Жунайылхан биритип халықты тонанан» деген сөзлер айтылар еди,¹ «Очерки истории Каракалпакской АССР» кітабының екінші томында Хан мақсымның «Баспашылық» хәрекеті томендегідей сөзлер менен жазылған: «Ийшан қапа (Шымбай ұястқасы) Жунайылхан бандасының қысымына шыдам берди. Бұл жерде тонаушылықтан бастана ізлетен 10 мыңға шекем қалқындар жыйналған еди. Жергиликли мийнеткешлер бандилердин топылысынан мергиак пенен қорғанды. Олар Шымбай ұястқасының территориясында жайласқан Қызыл Армияның киши бөлмилерине айтарлықтай жәрдем көрсетти. 1918-жылдын декабрь айының орталарында Шымбай халқы да Жунайылхан бандасына сожкы берди. Әмиўлерья бөлими ескерий комиссарының докладында барлық жергиликли халык русларға қосылып кетти. Шымбайда Жунайылхан шайқасы баспашыларына қарсы ғалаба қорғаныў жерийланды. Бирак, ураллы казаклардың қулак топлары хәм жергиликли реакцияшылы элменттер Жунайылхан топылысынан қорғаныў бәнеси менен өзгеринин қурашы бөлмилелерин дүзди. Биринши гезекте қурашды мийнеткеш халыққа хәм совет хукиметине қаратыўға таыр болып тұрыпты. Мысалы, Хан мақсым Ийшан қаланы қорғау күнлери өзинин 500 адамтық арнаўлы отрядын дүзин, бұл отряд байлардың бағалары, молдалар хәм жынаяткер элментлерден тұратуғын еди».²

Я.М.Досұмов пенен Г.Н.Нелесовтың кітаптарында, Е.Дәулетбаевтың макаласында Хан мақсым менен ағаман Филъчевтин революцияға қарсы қозғаланының реакцияшыл екені хакқында көз-қарас билдирилди.³

Әмиўлерья бөлминде 1917-жылы декабрьде хақыкый болып өткен тарийхый жағдайлардың қартинасы хәзирги заман Каракалпакстан тарийхнамасында сүуретлене басалды.⁴ Б.А.Копшановтын

¹ Камалов С.К. Каракалпаклардың халық болып қалыптасуы хәм оның мемлекетлигинин тарийхынан. Некис. 2001; Камалов С.К., Копшанов Б.А. Проблемы истории XX века // Вестник ККОАНРУ. 1996. № 2, с. 79-81.

² Очерки истории Каракалпакской АССР. Том 2. Ташкент, 1964. 49 бет.

³ Дәулетбаев Е. Миф о Хан мақсуме // Советская Каракалпакия, 1989, 2-май.

⁴ Копшанов Б.А. Болышеки в Туркестане. 1917—1922 гг. Доктрина и реальность. — Докторлық диссертация авторефераты. — Москва, 1994; Хожателдиев А.У. История города Туркестана. 1873—1941 гг. — Кандидатлық диссертация авторефераты. — Нукус, 1996; Копшанов Б.А., Сейтназаров М.С. Революция? Восторжение? События в Хивинском ханстве (1919—1920 гг.). — Некис: «Вилья», 1997; Сейтназаров М.С. История национального-освободительного движения в Каракалпакстане (1917—1920 гг.). — Кандидатлық диссертация авторефераты. — Некис, 1999; Копшанов Б.А. Каракалпакстан шидатли Уғарышлар даярида (1917—1924 жыллар) // Узбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Узбекистон совет муштамлақчилиги даярида. — Ташкент: «Шарк», 2000. — 302-310-бетлер.

пикиринше, 1917-жылы 15—22-ноябрьде болышевиктер менен солшыл эсерлер биргеликте дүзген Туркстан үлкеси Халык Комиссарлар Кеңеси аймақта инсаниятқа жат нәрсе сыпатында болып, Ораллық совет хәкимиятының агентлери еди». Солықтан да, Әмиўлерья бөлими басшылары Ташкенттен жергиликли Советтерди шөлкестиріў жөнинде көрсеттени алып, 11-декабрьде орындалы. Бұл жерде жоқарының буйрығын орындағаны жөнинше төп болыўы мүмкин.

А.У.Хожателдиев, Б.А.Копшановтын бұл пикирин раўажландыра отырып, «Петроалександровск қаласында барлық хәкимиятты, солдатлар хәм рабочийлар депутатлары Совети тек ғана 1918-жылы түзде алды. Соған шекем, қалада Совет пенен қалалық Дума бир бири менен татыў жасалды хәм ұзайтпаларын атқара берди. Қаладағы еки хәкимият та азық-ауқат жетиспейлигинин жөниў, жұмыссызлықты шешіў, қаланы Жунайылханнын көп санлы отрядларынан қорғау ұшын ат салысты» деп жазды.

«Каракалпакстан миллий зыялылары, мұсылман руханныйлары, сәулетерлер Россия хәм Туркстан орайларындағы жүз берип атырған ұақытлардан хабардар еди, сондықтан Шығыс халықларына тән сабырлық пенен кескин сийсий ұақытларды бақтап отырды» деп жазды М.Сейтназаров.

Н.Востриков, А.Пискунов, Ж.Ағашев, Н.Майленовлардың еске түсириўлерин талқылай отырып, К.Адинаев, А.Христоворов, А.Досназаров, М.Балдыжанов, Н.Шайдақовлардың бағынамаларын илимий айланьса салып, М.Сейтназаров «1917-жылдың ақырында 1918-жылдың биринши ярымында Әмиўлерья бөлминин сийсий жағдайы төрт хәкимиятшылық пенен сылаптанады: Әмиўлерья бөлими комиссарияты, Жәмийетлик кеўипсизлик Комитети, Солдатлар хәм рабочийлар депутатлары Совети, Қалалық Дума» деген пикирге келеди.

«Узбекистон янги тарихи» мийнетинин екінши кітабында Б.А.Копшанов Әмиўлерья бөлминде совет хәкимиятының орнатылуы жөниндеги хәзирги заман тарийхнамасының жетискенликлерин төмендегіше жемлестирди: «Россиядағы октябрь аударыстағы Каракалпакстанда хәш қандай шайқымсыз, топалансыз қабыл қылдынды, себеби хәкимият басында бурнынғы колонизаторлар хәм патша әмелдарлары тұрар еди. Петроалександровск қалалық Думасы құрамындағы абыройлы құрғын пұқаралар қатламы болышевиклердин хәрекетлерин мақулламады. Сондай болса да аударылып тасланған Уақытша хукиметтин бұл органы 1918-жылдың ақырына шекем жасап тұрды. 1917-жылдың 31-октябринен 1918-жылдың октябрина

Шекем Әмиұлы бөлیمی комиссары лауазымын гидротехник В. Н. Памшев ийелеп турды. Бул дәуірде хәкимият системасында кескин өзгерислер жүзеге келмеді: Әмиұлы бөлیمی комиссары, Шымбай хәм Шорахан уездери комиссарлары, Петроалександровск қалалық Думасы, жәмийетлик көуипсизлик комитети өз ұазыпталарын атқаруы дауам етти. 1917-жылдын март айында шөлкөмlestирилген Петроалександровск қалалық солдатлар Совети искерлик көрсете алмады, қаладан тысқарыда өз хәкимиятын әмелге асыра алмады. Әмиұлы бөлیمی Құрамындағы ауыл хәм қышпақлар халқы Петроалександровск хәкимиятларынан хеш қандай әскерий хәм материаллық жәрдем ала алмай, өзлерин-өзлери қорғау отрядларын дүзди, оларға абыройлы урыу көсемлери Убайдулла Бәуетдинов (Хан махым), Бага бий хәм басқалар басшылық етти. Халық урыу көсемлери отарларына биргесе баслашы, себөби ашлық, қарақшылық хужимлери, төртипсизлик хәм құрақшылық көүйп салып атыр елди:

3. 1929-жылғы халық көтерилиси тарихнамасы

Петр Варламов хәм Қасым Аүезов халық көтериси себептерин толық сәулегендире алмағаны менен 1930-жыллар ақырында Қарақалпақстандағы сиясий хәм социал-экономикалық тараулардағы өзгерислерди сынаптайтуғын материаллардың берилгенлиги советтерге қарсы құралы көтерилистин келип шығыуы жөнинде малтыуама берелди. Авторлардың Тахтакөпирдеги құраллы көтеристин келип шығыуы бойынша концепциясы төмендегиден көринели.

Қарақалпақ автономиялы областы дүзилген уақытта ярым феодал-капиталистик жоқарыдағы элементлер пролетар диктатурасы органдарын барлық шөлкөмлерине кирип алды. Миллеттердин советлик өзин-өзи белгилеуи олардың қолы менен өткериледди деп ойлады. Авторлардың пикиринше автономиялы область дүзилген уақыттан берли басқарушы топтарда либерализм үстиплик етти. Партиялылық хәм класстық түрес ұазыпталары айрым басқарушылар төрепинен екінши дәрежеде қалды. Олар қарақалпақ жәмийетинин барлық қатламларын өкпелетпеу ұшын хәрекет етти. Мысалы, автономиялы область партия шөлкеми басшысы Абу Қудабәев усындай басқарушылар топарына киреуғын елди, деп авторлар жазалды.

Авторлар кемшиликлерди айтпай өтеди. Айрым қарақалпақ коммунистлер төрепинен Қазақстан Қарақалпақстанға жетерли дәрежеде жәрдем бермей атырыпты, жаман басқарып атырыпты деген

пикирлери менен келисе отырып, айырым жағдайларда бундай кемшиликтер болып турды, деп жазалды.

Я. Досұмов 1925—1927-жыллардағы уақыяларды толық түрде бағындады, партиялық хәм совет құрылысы жетискенликтери, ауыл хожалығындағы жағдайды сәулегендиредди.¹

1925—1927-жыллардағы қарақалпақ ауылындағы процесслер жөнинде айта келип Я. Досұмов бундағы социал-экономикалық процесслерди жүде сынапты етип көрсетедди. Деген менен, Я. М. Досұмовтын бул машқаланы изертлеудеге салмақты орны әсиресе архив дереклерин илимий айланысқа енгизиден ибарат екенлигин айттып етудимиз керек.

1964-жылғы «Өчерки истории Каракалпакской АССР» китабында 1929-жылғы халық көтерилиси алдындағы партия сиясатынын өзгериди дурлысын сәулегенген емес.

1971-жылғы С. У. Татыбаевтын «Исторический опыт построения социализма в Каракалпакии (1917—1941 гг.)» китабы Қарақалпақстандағы тарийх илиминин дәрежесин көрсетер елди. Жана экономикалық сиясатқа шекөми дәуирдеги партия сиясаты менен ұлкен өзгеристи жылдарындағы партия сиясаты арасында үлкен өзгеристи С. У. Татыбаев бул китабында сәулегендире алмады.

Солай етип, совет дәуиринде 1929-жылғы халық көтерилиси тарихнамасы жетискенликлери төмендегилерден ибарат:

Бириншиден, 1929-жылғы халық көтерилисинин сол жылды-ақ газета белтеринде сәулегенип, басқаша бақланғаны менен, бул уақыяға итибар берилгени совет тарихнамасынын жетискенлигине киредди. Себөби, үлкен аймақты ийелеген трагедиялық уақыя жәмийетшиликтин дыққатынан шетте қалмаған елди.

Екиншиден, сол дәуирдин партия хәм совет басшылары Қасым Аүезов пенен Петр Варламовтын Қарақалпақстаннын Октябрь революциясына шекөми хәм оннан кейинги он үш жыллық дәуирдеги тарихын жазғанда Тахтакөпирдеги 1929-жылғы халық көтерилиси тарихына тоқтап етуди, сол заман тарихнамасы ұшын үлкен жетискенлик есапналды. Соны да айттып етудимиз керек, бул рәсмий бақалау бұрынғы совет тарихнамасында ферезисизликке ерискенге шекөм үстемлик етти.

¹ Досұмов Я. М. Өчерки истории Каракалпакской АССР (1917-1927 гг.). - Ташкент: «Фан», 1960. — 276 бет.

Ушыншиден, П. Варламов, К. Аўезов, Я. Досумов, А. Бекимбаев, С. Тагыбаевлар бул уақыяны сөүлелендиргенде көплеген тарихый фактлерди илимий айданыска енгизди, окыушы бул уақыялардын ресми бахалауын окып отырып-ак, көплеген сорауларды өзине берер ели, ресми тарихнаманын бир аз уақыяларды налурыс сөүлелендирип атырғандығын сезер ели.

Төриншиден, фереэсизлик дәуиринде жетискен тарихыйлардын үлкен тарихый мағылматлар жыйналган ели. Себеби, бурнын совет дәуири тарихыйлары бир аз жасырын хужжетлерди ала алмаганы менен сол хужжетлер сақланган фондлардын номерлерин жазып кетти. Соныктан да, жас тарихыйларга бул уақыяларды сөүлелендиренде кыйыншылыклар туылган жок.

Бесиншиден, бурнын совет заманы тарихыйлары бизлерге үлкен тарихый илимий мийрас қалдырып кетти. Оларды бирогола биикарламай, арасынан рациональ фактлер менен жұмақларды излеп тауын, пайдаланыуымыз керек.

1960—1990-жылларды 1929-жылғы халық көтерилисин изертлеуде коммунистлик идеология, класлык түрес көз-қарасы үстемлик еткенлиги себепли бул тарихый уақыя кеннен сөүлелене алмады.

Тарихыйлардын бурнын совет заманы тарихыйна көз-қарасынын өзгеруин С.К. Камаловтын «Еркин Қарақалпақстан» газетасында жарияланган макаласынан көриуге болады. С. К. Камалов XX асир тарихындағы бурнын айтылмаган мәселелердин бирине 1929-жылғы халық көтерилиси тарихын киргизген ели.

Тахтакөпирдеги қурашы көтерилис тарихын жазуға Турганбек Алпанизов 1989-жылдан баслап киристи. Оңланган жыллар дауамында материаллар изленип, оларды салыстырып көриу, ой-пикир фереэсине салыу иске асырылды. Автордын концепциясы исленип шығылды, китаптын дүзилиси таирланды. Негийжде 1999-жылы Алматы қаласында «Фонд XXI век» баспасынан «Контрреволюция в Казахстане: Чимбайский вариант» китабы басылып шықты.

Тахтакөпир қурашы көтерилисинен бурнын тарихый картинаны кайта тиклеу үшін Т. Алпанизов Қарақалпақстан автономиялы обласында 1920-жыллардын акырында болып өткен жемийетлик хэм экономикалык турмыстағы процесслерди изертлеп баслады.

Т. Алпанизовтын тарихнамадағы бул маишқаны изертлеудеги өзрешлиги төмендегилерден ибарат.

Бириншиден, китаптын дүзилиси оннан бурнын китаптар хэм диссертациялардан кескин айырылып турады. Автор китаптын кирисиу бөлимилеринде бул теманы қалайынша изертлеп баслағанын, кандай факторлар себепши болғанын айтып өтеди.

Екиншиден, китаптын дүзилиси жүде жакы исленген. Автор «Пролетарият диктатураы дәуиринде экономика хэм сясат» деп биринши багы аған хэм «Қарақалпақ варианты» деген сөзди қосқан. Бул бапта өзнен бурнын сясатшылар хэм тарихыйлардын мийнетлерине объектив түрде бахалау берген. «Автордын өзинин версиясы» деп аған паратрафта биз пүткиллей басқаша көз-қарасты көремиз. «Жипрма тоғызыншы жылдын жазы хэм түзи» деген бабында автор ОППУ қырағылары хэм контрреволюцияшылар туурады, партия шөлкемлерини шөним қабы өтеди, Бодо аппаратынын бир күни деп оригиналь түрде атамағар тауып окырманды қызықтырады. Ушынши бабында «Қарақалпақ обласында болышевистлик төртитти төмийнленсин» деген атама менен көтерилисти жауызлык пенен бастырғаны жөнинде мағылмат берели. Көтерилисти бастырган «қахарманлардын» исми шарити толығы менен келтирилген. Китаптын қосымша мағылматлар бөлими үлкен әкхийетке ийе, себеби автор партия шөлкемлерини архивлеринен, кейи-сизлик комитетти жасырын фондларынан материалларды қалайынша ағаны жөнинде айтып өтеди. Қосымша берилген материаллар тарихый илимине қосқан, әсиресе архив таныу илимине қосқан үлкен үлес болып табылады. Сондай-ак, автордын көтерилис басшыларынан тек гана Абдижалп мақсымнын сясий хэм пухаралық төрептен ақланғаны, ол да болса жакын ағайындарынның күш салыулары нәтижесинде болғандығы жөнинде жазғаны адамларға ой салды.

Белгили тарихыйшы Оңғарбай Юсупов илимий айданысқа көплеген жана архивлик дереклер киргизип, бул теманы изертлеуге үлкен үлес қосты. «Еркин Қарақалпақстан» газетасында 1992-жылы 29-февральда жарияланған «Әбдижалп мақсым, ямаса қарақалпақлардын соңғы ханынын төглири не болды» деген мазмунлы макаласында автор публицистикалык бағларда жазғаны менен жана тарихый мағылматларды бере алды.

Автор хәр бир тарихый, сясий хәрекеттин, қозғалыннын шөлкемlestириуини басшыларды болады. Сонын ишинде 1929-жылы Қарақалпақстан автономиялы обласы райоңларында, әсиресе

1 Камалов С.К. Қарақалпақстан тарихына киргизилетугын тейлапа өзгеристер жақсында // «Еркин Қарақалпақстан», 1995, 25-январь.

Тахтакөпирдеги қозғалында хан болған, тарихый искер Әбдіжәлил Мырзабаевтың Исмағұлға елді. Оның мұсылман сипаты ислам туралы тарихыйлардың міндеттерінде жақсы сөз айтылмағаны анық. Бұрынғы большевиктер партиясының белсенділері, коммунисттик партия идеологиясын үгіт еткендердин еске түсіруінде ол кенес хакимиятының саналы хәм айқын дұшпаны, бандит хәм баспашы деп қараланғаны мәлим.

Сондықтан О. Юсупов усындай қатты қарадаулар хәм ярылқлар менен айтылған Исмағұлға ким болған деген сорау қойып оқырманды оның искерлиги хәм өмир баяны менен таныстырады.

Анкета материалларын енгизе отырып, автор Исмағұлға Әбдіжәлил Мырзабаевтың 1879-жылы тууылған, Хийұдалағы мейреселе оқыған, Қарақалпақ автономиялы областы Шымбай округи аққаруу комитети баслығы болғанын айтып өтеди. Сондай-ақ, ол Ұақтында Қарақалпақстан автономиялы областы сулының баслығы болып та ислеген. О. Юсуповтың Әбдіжәлил мақсрым Исмағұлға искерлиги жөнинде жазған мақаласында оннан басқа 101 ийшан уламағардың репрессияға ұшырағаны, солар бойынша жәмийетшилликтен жана мағлұматлар күлетуғыны хакындағы пикирлері хәм мүражеттері бұл теманы қозғауға имканият берди.¹

Асқар Джумашев Қарақалпақстан автономиялы республикасының 1932—1941-жыллардағы тарихый жана мағлұматлар менен толтырған болса, Сабит Нуржанов Қарақалпақ автономиялы областы тарихый менен терең шұғылданды.²

Гүлмира Дәулетова 2001-жылы С. Камаловтың илимий басшылығында «Тахтақуырское восстание в Каракалпакстане 1929 года» деген темада кандидаттық диссертация қорғап шықты. Жетіскенлик-лері:

Бириншиден, бұрынғы совет дәуириндеги халық көгерилисин үйренуу концепциясы жаратылды. Бас көтеріу менен қозғалған, көгерилис арадарындағы үлкен айырмашылық бұл диссертацияда айқын көрсетилген. Сондай-ақ, бұрынғы китапшардағы совет

¹ Юсупов О. Әбдіжәлил мақсрым ямаса қарақалпақтардың соңғы ханының төлири не болды? // «Еркин Қарақалпақстан», 1992, 29-февраль.

² Джумашев А. Правительство документы по истории Каракалпакстана. 1932—1941 гг. Кандидаттық диссертация авторефераты. Некис, 1996; Нуржанов С. Каракалпакская автономная область: история и источники. 1925—1932 гг. Кандидаттық диссертация авторефераты. Некис, 1998.

заманында халық көгерилиси болуы мүмкин емес деген көз-қарасларды пушка шығарды.

Екиншиден, 1925—1928-жыллардағы халқымыздың арман-арзғу-ларын сөзлендириу үлкен әхмийетке ийе болды. Халқымыз басына түскен усындай жер-суу реформасы, коххозластыруу, санаатты дүзиу, отырықластыруу, русластыруу усаған үлпеттер жақсы сөзленген.

Үшиншиден, ең жана тарихымама жетіскенликтерине сүйене отырып, Г. Дәулетова 1920-жыллар ақырында миллий-азаттық хәрекетинин қайтадан тикленгенин исендишти факттер менен тастыйықлайды.

Төртиншиден, тарихыйлардың жетіскенликтерине сүйене отырып, өзи де бахалы архив деректерин илимий айданысқа енгизип, Г. Дәулетова 1929-жылы Қарақалпақстандағы ұлы бұрылысты толық сөзлендирип бере алған.

Бесиншиден, 1929-жылы халық көгерилисинин алдының шөрт-шараттары, социаллық тебияты кеннен жаратылған.

Алтыншыдан, көгерилис басшыларының програмалық ис илаж-лары хәм идеологиялық негизлері кеннен көрсетилген.

Жетиншиден, көгерилис сәнелері хәм басқышлары майдаланып избе-из көрсетилген. Халық көгерилиси басшыларының тарихый галереясы дүзилген.

Халық көгерилиси изсиз кетпегенин, 1930-жылы Қарақалпақстан Қазакстан құрамынан шығып тиккелей Россия Федерациясы құрамына етүйи көгерилистин жөнисі деп бахаласа болалды.

«Қарақалпақстан жана тарихый» кескин айрылып тұрады. Монографияда:

Бириншиден, С. Камаловтың ең жана тарихый дәуиринде халқымыз басынан өткен сезис репрессия жөниндеги пикири толығы менен авторлар төрепинен қоллап-қууатланды. Сол себепли 1929-жылы халық көгерилиси қатнасуушыларын репрессияға ұшыратуу бұрынғы совет заманында сезилерли басқыш болғаны китапта айтылады. Екиншиден, бұрынғы китапшарға қарағанда бұл китапта көгерилис басшылары менен бир қатарда көгерилисти бастыраншардың да исми-шөрийшөринин келтирилиуи жүде әхмийетли болды.

Үшиншиден, китап авторлары халық көгерилисин баян етууден бұрын оқырманды бұл тарихый Ұақтының терең бахалауға таярлайды.

¹ Қарақалпақстан жана тарихый. Қарақалпақстан XIX ғасырдин екинши ярымынан XXI ғасырге шекем. Некис, 2003.

яғный 1917-жылдан бастап совет хукимети халкымызга бахтысыздык алгы келгенин избе-из баянлайды.

Китапта 1929-жылгы халык көтерилиси, 1919-жылгы халык көтерилиси сыякы арнаулы параграф пенен ажыратып көрсетилме-гени менен, уакыяларды кенигели түрдө баян етүү тарийхнаманын үлкен жетискенлиги болды.

Тарийхшылардын үлкен күш салыуы негыйжесинде 1929-жылгы халык көтерилиси тарийхы жаратылды. Деген менен, бул тарауда изертленбеген ямаса аз изертленген мәселелер бар экени белгили болмакта.

Бириншиден, бурынчы совет заманы тарийхнамасын объектив түрдө талкылау эле де толығы менен иске аспады. Биз эн ири тарийхый хэм сяссий минетлерди талкылау менен шурьыланып атырмыз. Газета белгеринде хэм журналларда бул мәселе бойынша көлем тербеткен авторлар көп экен.

Екиншиден, архив дереклери илимий айланыска шыкканы менен де бул тарауда эле исленетугын хумьыслар көп. Миллий кеуйпсизлик комитети архивинде сакланып атырган хужжетлерди Ш.Бабашев илимий айланыска ентизип «Каракалпакстандагы сяссий курбанлар» атамасындагы үлкен монографияны баспадан шыгарды. Деген менен, хужжетлерди пайдалануу барысында кылашылык көзге көринеди. Бир бетте айыпкер торьмада өлген болса, екнши бетинде сол айыпкер тергеуде мағлыұмат берген. Сондыктан, бул тема бойынша архив дереклери эле толығы менен илимий айланыска енген жок, бул инабагы хумьысты дауам етүү керек.

Ушиншиден, көтерилис басшыларынан тек Абдикалип Исметуллаев С.Камаловтын жокары инстанцияларға тоқтауөыз хат жазгандыгы себеши сяссий хэм тұхаралык жақтан ақтанып шықты. Дурыс, бурынғы аўқамнын кейинги Президентти М.С.Торбачевтын сонғы перманы менен бардык репрессия етилгенлер дизики менен ақтанып шықты. Бирак буны кен жемийетшиллик биле бермейди. Олардын пикиринше көтерилис катнасыўтылары баспашы деген атақтан кутылмаган. Сонын улын реабилитация процеси толығы менен тамам болган жок.

Жуўмак. Хан Максым хаккында «Каракалпакстан Жана тарийхында» тарийх илиминде биринши мертебе хакыйкый баха берилген. Есназар Усеновтын «Хан Максым» романында, онын «Ийшан кала. Файры журтлардагы каракалпактар. Хужжетли өмшиш елеслери» китабында ел азаматы хаккында жақсы жазылган.

Ш. Сеитовтын төрт китаптан ибарат «Халкабад» роман-эпопеясы, С. Хожаниязовын «Он сезиниши жыллар ели» повести жерийланды.

Каракалпакстандагы 1916—1924-жыллардагы уакыялар Түркстанда патшашылык хэм совет хөкимияты алып барған колониализм сясатына, зулымына хэм хужимдарлыгына карсы каратылған миллий азатлык хөрекетти болып, бир-биринин логикалык дауамы болған. Бул тарийхый уакыялар улыўма халыктык хөрекет сыпатында жемийеттин барлык каттам ўакиллерин камтып алған болып, улыўма миллий, улыўма инсаный мөлшер ушын, еркинлик хэм едалаттыкка ерсисүү жолында алып барылған.

1916-жылгы козғаландыгы тажирийбелер 1918—1924-жыллардагы түреслерде әхмийетти сабак болған хэм миллий азатлык хөрекетинин көлеми, бирлесийи, галабалыгы дәрежеси жетилисит, раўажтанып барған. Колониаль дүзим зулымына карсы бас көтерий, оған бойсынбау көринисинде 1916-жылгы басланған халык хөрекетлеринин максетлери буннан былай анык жөнелиске ийе болып барған хэм фәресиз мамлекетшилликти тиклеу улын түрес дәрежесине жеткен. Бул түреслерди шөлкемlestирийде, оларға идеялык мазмун берийде миллий зиялылар, жалид ағартуўшыларыннын роли хэм хызмети үлкен болған.

Күшлер жағынан тең болмаған шараятларда жүдә үлкен пидайы-лык пенен алып барылған бул түреслер хужимдар мамлекетлердин әскерий үстинлиги хэм аўсыз кыргын сясаты себеши бастырылған.

Каракалпакстандагы миллий азатлык хөрекетти 90-жылдан берли тарийх илиминде дыккат итибарға ийе болған проблема есалпанды. Себеби, усы түреслер хаккында тарийхый хакыйкаттык нагуўры анализ етилит, бул түреслер «мийнеткешлер хөкимияты» сыпатында өзин жерийлаган бурынчы совет хөкимиятынын үлкемизде зорлык пенен орнатылып, күш аркалы хужимдарлык етип турған хукимет екенлигин ашкаралайтуғын әхмийетти дәлил еди.

Фәрезсизлик жыллары Уатанымызда нызамлы тийкарда келипшескен көп пикирлилик хэм ашкаралылык шараятында раўажлана баслаған тарийх илиминде түпкиликли өзтерислер жуз бермекте. Коммунисттик идеология, тоталитар мамлекет сзийнен азат болған тарийх илими хэм тарийхшылар алдында хакыйкый, объектив тарийхты жаратуу, жемийет, халык, миллеттин руўхый жетилисийине, онын өзлигин англауына хызмет етүү жуўапкерлиги жүкленди. Эзбекистан Республкасы Министрлер Кабинети терепинен 1998-жыл 27-июльде кабыл етилген карары тарийх илимин раўажландыруўға

және де үлкен имканияттар жаратты. Елимизде алып барылып атырған илимий ізденіулер және де жантанып, ізбе-изилик хәм максетши түрге енди.

Бүгинги күнге келип, Президент И.А.Каримов тастыйыклаганындай, «биз тарийхымыздын каралган, бузып көрсетилген бетлерин ақтап болдык, ендиликте тийкареғы уазыйша онын илимий тийкарланган талкынын жаратуудан ибарат». Хакыйкатында да, илимий жәмийетшилик алдында турған гезектеги ахмийетли уазыйша — бул өтмиш тарийхымызды, сонын ишинде Каракалпакстаннын колониаль дәуиринин терен илимий негизленген тарийхын жаратуудан ибарат. Усы дәуирдин ең ахмийетли машкаласы болған Каракалпакстандағы тоталитар дүзимге карсы түреслер тарийхы да өзинин усындай илимий тийкарланған талкылануын күтпекте. Хәзирге шекем Уатан тарийх таныуында бул машкалалар тарийхынын илимий-теориялык тийкарлары ислеп шығылды, жүде көп жана малыматлар анықланды. Ендиликте бул түреслердин кем изертленген, машкалады, тартыслы ямаса еле изертленбеген маселелерин үйрениу, илимий айланыска киритилимен дереклерди тарийхый хәм объектив анализ етуу керек.

Кулласы, XX осирдин биринши шерегинде Каракалпакстанда колониаль дүзимлерге карсы халкымыз алып барған түреслердин терен илимий тийкарланган, хакыйкый талкынын тиклеу тарийхшылар алдында турған заманатей уазыйпалардын бири есапланады. Себеби, Президент И.А.Каримов атап өкениндей «елим деп, журтты деп, келешекти ойлап дөхмет шеккен, Уатанымыз азатлыгы жолында түрескен бабаларымыз хызметин бахалау, оларды кедирлеу, руухын шад етуу, олардын ислерин дауам еттириу биз ушын, бүгинги күн әуладлары ушын хәм парыз, хәм карыз». Ж. Б. Кошанов

Тарийхшылар алдында турған уазыйпалар төмендегилерден ибарат:

- Халык көгерилислери тарийхы бойынша каннилаттык диссертациялар коргалганы менен, жәмийетшилик каракалпак тилинде олардын мийнетлерин көрмей атырышты.

• Белгили тарийхшылар күши менен Әблжалил Исметуллаев ақланды, бирак Әвесжан хожа, Убайдулла Бәүжетинов (Хан максым),

Барлықбай болыс хәм басқалардын исми-шарипи, искерлиги жәмийетшилик алдында ақланған жоқ.

• XX осирде үлкемизде ең жайған миллий-азаттык хәрекети тарийхы бир пүтин толық сәулеленип, монография түринде жәмийетшиликке усынлыуы керек.

3. КАРАКАЛПАК ХАЛҚЫНЫН МИЛЛИЙ МӘМЛЕКЕТЛИГИН ҚАЙТА ТИКПЕУ УШЫН ТҮРЭС ТАРИЙХНАМАСЫ. АВТОНОМИЯЛЫ ОБЛАСТЬ, АВТОНОМИЯЛЫ РЕСПУБЛИКА, СУВЕРЕНДИ РЕСПУБЛИКА ТАРИЙХЫН ЖАРАТУУ

Реже:

1. Түрктан республикасы Әмидүрәя областы тарийхын изертлеу.
2. Хорезм республикасы курамында Казак-Каракалпак автономиялы областы тарийхын изертлеу.
3. Казакстан автономиялы республикасы курамында Каракалпак автономиялы областы тарийхын изертлеу.
4. Каракалпакстан Автономиялы Республикасы тарийхын изертлеу.
5. Суверенли Каракалпакстан Республикасы тарийхын жазыу машкалалары.

Әлебиятлар:

1. Алпаниязов Т. К. География становления и развития каракалпакской национальной советской государственности // Вестник Каракалпакского филиала АН УзССР, 1986, № 1, с. 51—56.
2. Бабашев Ш. Казакстан ССРы хәм Каракалпакстан. - Некис: «Каракалпакстан», 1982.
3. Бабашев Ш. Каракалпакстан Республикасы тарийхындағы сиясий курбанлар (Тарийхымыздын жазылмаган бетлери) - Некис: «Каракалпакстан», 2003.
4. Камалов С., Калниязов У. Улгы Октябрь хәм Каракалпак мемлекетлигинин дүзишуйи. Некис: «Каракалпакстан», 1987.
5. Камалов С. К. Каракалпаклардын халык болып келипесиуйи хәм мемлекетлиги тарийхынан. Некис, 2001.

6. Кошанов Б.А. Каракалпакстан 20-йилларнинг иккинчи ярми - 30-йилларда // Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мушамлакачилиги даврида.—Тошкент: «Шарк», 2000.
7. Кошанов Б.А., Аметов Т.А. Очерки новейшей истории Республики Каракалпакстан. Нукус: «Каракалпакстан», 2015.
8. Нуржанов С.У. Каракалпакская автономная область: история в источниках. Нукус: «Илим», 2014.
9. Юсупов О. Каракалпак автономиялыгы областынын дүзлиги // Жас Ленинши. 1984. 19-май
10. Юсупов О. Эбдижалил максым ямаса каракалпаклардын сонгы ханнынын төлири не бойды? // «Еркин Каракалпакстан», 1992. 19-февраль.

1. Түркстан республикасы Әмиўдерья областы тарийхын изертлеў

Каракалпакстан мемлекетшилиги тарийхын изертленде ҳазирги заман тарийхнамасында Хорезм Республикасы курамында Қазак-Каракалпак автономиялыгы ўалаяты тарийхыннын хәм Каракалпак автономиялыгы ўалаяты тарийхыннын кеннен сәўлегелгенлиги көзге түседи. Неликтен де тарихшылар өзлеринин мийнетлеринде «1920-жылы октябрь айында Әмиўдерья бөлими ўалаятка айланлы хәм статусы үлкейди» — деген сөзден ары өтпейди. Бул ўалаяттын территориясы, халқы, саясий-жәмийетлик турмысы, миллий мемлекетшилиги тиктеў ушын түрес тарийхшылардын дыккат орайынан қалып тұрыпты. Себеби, бурнынгы коммунистлик илсология шеңберинде жазылган «Каракалпакстан АССР тарийхы» мийнетлеринде бул машқала жана экономикалық саясат тарийхы бөлминде көрсетилип, мемлекетимизди қайта тиктеў жолында тиреўли көдем болған Әмиўдерья ўалаяты толық сәўлегенбейтуғын еди. Бунын ақыбетинде машқалаға бир төреплеме жантасыў, тарийхый дереклерди бурмағаў жүз берген еди.

2003-жылы бастадан шыққан «Каракалпакстан жана тарийхы» қитабы таярланған ўақытта да академик С.Камалов пенен профессор Б.Кошановтын «Проблемы истории XX века» макаласында дәўирлестирийде атан өткенине карамастан «Әмиўдерья ўалаяты» тарийхы саясий ўақыятлар көленкесинде қалды. Сонлықтан, елимиздин тарийхындағы үлкен бир дәўир 1920—1924-жыллары өмир сүрген бул Әмиўдерья ўалаяты тарийхын изертлеў тарийхнамалары

ен заманагәй машқала болып қала береди. Ұтандарлық тарийхна-мадағы мийнетлерди, әсиресе 2003-жылы бастадан шыққан «Каракалпакстан жана тарийхы» қитабындағы тарийхый ўақыятлардын қандай дәрежеде сәўлегелгенлигин үйренгенимизде, бул ўалаят тарийхы толығы менен изертленбегенлигин көремиз.

Бурынғы Совет ҳәкимиятынын орнаўынын биринши күнинен бастап Әмиўдерья бөлминдеги ҳүкмет басында европалылардын ўәжилери отырып алды. Бул жыллары каракалпак халқынын миллий мемлекетшилиги ҳаққында хеш қандай мәселе қозғалмады. 1920-жылы Әмиўдерья бөлими ўалаятка айландырылды. Бул жағдай онын автономияға айланыўына сонын менен мемлекетшиликтин тикле-ниўине тийкар болыўы мүмкин еди, — деп жазды Л.М.Ахунжанов¹. Бирак басшылар бул мүмкиншиликтен пайдаланыў туўралы ойланбады.

Түркстан Компартиясы Әмиўдерья областылык комитети искер-лигин кеннен изертлеген профессор Я.М.Досумов 1921-жыл 27-майда Советлердин областылык съезди жұмысынын жуўмақларына тоқтап, ен бахалы хәм терен из қалдыратуғын ўақы Әмиўдерья ўалаяты-нын дүзлиги, деп жазды².

Каракалпакстанда аўыл хожалығы тарийхын бириншилерден изертлеген алым А.Бекимбетов Түркстан АССРы ҳүкметти область дийкандарына қолынан келген жәрдемдин көрсеткенлигин атап өтеди. Орайдан 5 мың пуд бийай хәм 2 мың пуд арпа жиберилди, оннан басқа областылык етис комитетине областылык азық-ауқат комите-тинен қосымша 6 мың пуд тары, 6 мың пуд маш, 500 пуд гүнжи, 21 мың пуд жүўери алыў ҳаққында буйрық берилди. ТАССРы ҳүкметти Әмиўдерья областы хәм Хорезм республикасы дийкандары ушын 25 мың пуд туқым шигит жиберди. 1921-жылы апрельде область кооперативлери 7519 пуд туқым шигит, сонын 2206 пудын Шымбай уезди алды³.

Юрист алымдар административлик жақтан Әмиўдерья бөлими көп тармақлы бойсыныўға ийе еди: суд ислери хәм билимлендириў

¹ Ахунжанов Л.М. Становление и развитие национальной государственности Каракалпакстана. Автореф. дисс. на соиск. учен. степени доктора юридических наук. Т. 1993, 16 б.

² Досумов Я.М. Очерки истории Каракалпакской АССР, 1917—1927. Ташкент. Изд. АН УЗССР, 1960, с. 212.

³ Бекимбетов А. Каракалпакстанда кооперативлик планнын иске асырылыўы тарийхы. Нөкис: «Каракалпакстан», 1995, 193-б.

бойынша Самарканд уёлаятына, совет эскерий хэм хожалык ислери бойынша Сырдарья уёлаятына хэм айырым коряныу меселелери бойынша тиккелей Туркстан АССР Орайлык Аткарыу Комитети хэм Халык Комиссарлар Комитетине бойсынагуунын агап егти. Сонын ушын да 1920-жылдын октябрь айынша Туркстан Орайлык Аткарыу Комитети Эмиулерья бөлмине, алдынғы территориялык жагдайында оған уёлаят баскарыуын берип, оған уёлаятларды баскарыу бойынша барлык хужыклардан пайдаланыуға ружкест етеди. Шорахан хэм Шымбай уяастжалары, уездлерге айландырылды. Уёлаят орайы сыпатында Төрткүл каласы белгиленди. Жана уёлаяттын революциялык комитети Туркстан Орайлык Аткарыу комитети тайынды. Эмиулерья уёлаятнын территориялык экономикалык хэм административлик сясий бирлик сыпатында келипесиуи (тиккелей Туркстан АССРы Орайлык Аткарыу Комитетине хэм халык Комиссарлар Комитетине бойсынар еди), бириншиден, үйкен сясий ахмайетке ийе болган болса, еккиншиден, каракалпак халкынын «миллий мамлекети»н тоталитар дүзим искенжесине алыу ушын деспенки жагдай ели.

Октябрьден кейинги айлары ишинде болышевизклердин Эмиулерья уёлаятында еткизген сясатынын нетийжелерин атаклы каракалпак басшыларынан А.К.Досназаровтын 1924-жылдын октябринде Сталин хэм Молотовка жоллаған хатында айтылган сөзлери менен көрсетуу мүмкин: «Путкил исимиз кем карсылык көрестуу жолынан, яғный революциядан алдын-ак пайда болган миллий катнастарды саклап калуу принципи бойынша жөнелтирилди, бунда каракалпак халкы партия хэм советлердин жумсында катнасыудан шеглестиреди. Партиялык истин деспенки жылпарынан баслап хакимият басына хөр кандай хийлелердин жәрдеминде жәмиетке жат адамдар келди. Сондай-ак, ол және сондай фактлерди көрсетти, халык массасынын 50% жакынын кураған каракалпаклар ауыл хожалыгы, балык санааты, пахташылык пенен шуғылланып, өзлеринин мийнетинин өнимин сырткы базарда сага алмас еди, өз миллети арасынан кадрлар жетистире алмады. 1920—1924-жылпары Эмиулерья уёлаятында алып барған совет хужиметинин миллий сясаты каракалпак халкынын асирден асирге өткен арзыу үмилгерине жууап бермеди!»

1 Кошанов Б.А. Алгаар Досназаров миллештиг ме еди? // Арал, 1993. №1. 56-бет.

Бурнынгы Эмиулерья уёлаятындагы сясий-эскерий уакыялар да халык яднамасында жакы сактанып калган. «Өлер болдык баспашынын дертинен», «Шайдаков кеп елди азат еледи», «Бир еламан заман болды», «Залым дүмүт», «Яранлар», «Канлы кел», «Келжи кел», «Соркөл» косыкларында сөүлегенен.

Р.Ж.Базарбаевтын монографияларында Эмиулерья уёлаятында кадрлар сясаты тарийхы кеннен сөүлегенен, тарийхнамала биринши мергебе 1920—1924-жылпары ел баскарган азаматлар искерлиги, олардын бир-бири менен келиспеушиликлери, телдери баян етилген¹. Кейинги жылпары Эмиулерья уёлаятты тарийхын Д.Жуманиязов изертлет атырыпты².

2. Хорезм республикасы курамында Казак-Каракалпак автономиялы областы тарийхын изертлеу

Бурнынгы совет тарийхнамасында Ғ.Ненесов, Х.Турсунов, А.Гордиенко, Я.Досумов, С.Татыбаев, Н.Каландаровлар 1923—1924-жылпары Хорезм республикасы курамында Казак-Каракалпак автономиялы областы өмир сүргенлигине итибар бермеди³.

¹ Базарбаев Р. Кадровая политика советской власти в Каракалпакстане (1917—1941 гг.). — Нукус: «Каракалпакстан», 2010; Усы автор. Из истории национальной государственности Каракалпакстана // Научный мир Казахстана. 2010. №4; Усы автор. Из истории кадровой политики в Каракалпакстане 1920—1924-годов // «Общественные науки в Узбекистане». Ташкент. 2009. №1; Усы автор. История кадровой политики советской власти в Каракалпакстане (1917—1941 гг.). — Нукус: «Билим», 2012.

² Жуманиязов Д. Эмиулерья областы тарийхын изертлеу // Каракалпакстаннын ен жана тарийхынын ахмайетли машкалалары. Респ. конф. материалдары. — Нукус, 2014. — 60-62-беттер; Усы автор. Туркстан республикасы Эмиулерья уёлаятынын изертленуу тарийхынан // КМУ хабарысы, 2015. №3.

³ Ненесов Ғ. Из истории Хорезмской революции (1920—1924 гг.) — Ташкент: «Узбекистон», 1962; Усы автор. 1920—1924-жылпардагы Хорезм халык совет революциясында Каракалпакстан мийнеткешлеринин роли. — Нукус: Каракалпак мемлекетлик баспасы, 1964; Турсунов Х. Национальная политика Коммунистической партии в Туркстане. 1917—1924 гг. — Ташкент, 1971; Гордиенко А. Создание советской национальной государственности в Средней Азии. — Москва, 1959; Досумов Я. Очерки истории Каракалпакской АССР (1917—1927). Ташкент, 1960; Татыбаев С. Преобразование Каракалпакской Автономной области в ККАССР. Нукус, 1959; Усы автор. Исторический опыт построения социализма в Каракалпакнии (1917—1941). — Нукус, 1971; Каландаров Н. Образование и деятельность Хорезмской Коммунистической партии. — Ташкент, 1975.

К. Мухамедбердыев тарихнамала биринши мәртәбә усы төһарәә итибар берип, колда бар тарихый мийнетлерди пайдаланып, каракашпақ жеринин 1873-жылдан кейин екиге бөлнгенин, Хорезмде миллий мәселеге жақсы кеүйл бөлнгенин атап етеди¹. Онын шекирти Кошмурад Пағуализов өз монографиясында Хорезм Республикасы Орайлық атқаруы Комитети жанында казак-каракашпақ бөлгими хәрәкет еткенин жазалды².

С. Камалов хәм У. Қалинннзов Орта Азияда мәмлекетлик аймақлық шеғарағлау уақтында Хорезм республикасы мүлкін бөлстиргенде «К. Әдинаев исн», «Шорахан мәселеси» пайда болғанлығын атап етеди³.

Хорезм аймағында искерлик көрсеткен каракашпақ мәмлекетлик ғайраткерлерн хаккында Х. Есбергеннов, М. Махмудовлар кишипирим киташлар жазды⁴.

Хорезмди ишмпаз М. Матқаримов 1920—1924-жыллардағы Хорезм республикасы мәмлекетлик басқаруы тарихын изертлеп, Манғыт, Хожени, Қоныраттан ел азаматлары басқаруы жұмысына тарылығанын атап етеди⁵. Хожелиши Сейлихан Сарсенбаев 1923-жылы Хорезм республикасы сыртқы ислер нозири, Қоныратлы Менлихожа Ибниаминов ишкн ислер нозири болып тайынланған. Сондай-ақ, М. Матқаримов Хорезм республикасын тарқатуы дәуиринде хорезмди ғайраткерлердин бул процеске қарсы болғанын атап етеди.

Қаракашпақ мәмлекетшилигин дәрьянын шеп жағындағы каракашпақ жеринде, яғнын Хорезм Халық Республикасы курамында дүзйге туура келди. ХХСР орайлық атқаруы комитетинин екннши сессиясы 1924-жыл апрель айында миллий мәселе бойынша арнаулы

¹ Мухамедбердыев К. Б. Октябрь и воссоединение Каракашпақстана. — Нукус, 1977; Усы автор. Ленин и народы Хорезмского оазиса: Вопросы истории, историографии и источниковедения перехода к социализму. Нукус: «Каракашпақстан», 1982; Усы автор. История Хорезмской революции. — Ташкент, 1986.

² Пағуалинзов К. Истоки Хорезмской революции. — Ташкент, 1986.

³ Камалов С., Қалинннзов У. Улы Октябрь хәм каракашпақ мәмлекетлигинин дүзлиги. Некис, 1987.

⁴ Есбергеннов Х. Биринши президент. Некис, 1970; Усы автор. Көптегу Нурумхамедов. — Некис, 1974; Махмудов М. Бархат сиймоғлар (Қатагон Курбонлари хақшда дағхалар). — Ташкент, 1991.

⁵ Матқаримов М. Хорезм Республикасы: дағлат дүзлиши, нозирилари ва иқтисоди. — Ургенч, 1993.

қараар қабыл етип, өз курамында Казак-Қаракашпақ автономиялы уәлаятын дүзйди уйғарды¹.

Тез арада уәлаят ревкомы тастыйықланды. 1924-жыл май айында Хорезм Республикасы орайлық атқаруы комитетинин IV сессиясы пайтахты Хожели қаласы болған Казак-Қаракашпақ автономиялы уәлаяттын дүзйу хаккында қараар қабыл етти. Онын курамында төрт болыслық: Хожени, Төнөбазар, Жанақала хәм Қонырат болыслықлары және еки қала: Хожели, Қонырат кирди. Олар өз ишине 90 аксақаллар кенеслерин қамтыды. Казак-Қаракашпақ автономиялы уәлаяттында 43778 каракашпақ жасалды.

Хорезм республикасынын курамында Казак-Қаракашпақ автономиялы уәлаяттынын дүзлиги каракашпақ халкынын бирден-бир миллий мәмлекет болып текленуинин ең әһмийетли басқшыларынын бири болғаны хаккындағы хакыйқаттықты атап көрсетти керек.

2000-жылы Рахимберген Сапаев «Хорезм республикасы курамында Казак-Қаракашпақ автономиялы областы тарихы» темасында кандидаттық диссертация қорғап, илимий айтанысқа усы автономиялы областы халықларынын 1924-жылы 17—19-сентябрь күндери болып еткен курултайы материалыларын киргизеди².

Р. Сапаев 1920-жылы февраль айында Хорезм республикасында районлық кенеслер дүзлгенде Хожели, Қоныратта казак хәм каракашпақлардын кенеси («шуро») дүзлгенин, 1922-жылы ХорЦИК жанында Таған Абдуллаев басшылығында казак-каракашпақ бөлгими ислегенин, «Ақ жол» газетасы баспадан шыққанын, 1924-жыл апрель айынан баслап ревком ислегенин архив материалылары нетизинде баылап етеди. 1924-жылы 17—19-сентябрьде өткен курултайға қатнаскан 60 делегаттын исми-шарипшери Р. Сапаев төрелинен тикленген.

¹ Каракашпақстан жана тарихый Каракашпақстан XIX әсирдин ақырынан ХХ әсирге шекем. Некис, «Каракашпақстан», 2003. 345 бет.

² Сапаев Р., Кошанов Б. А. Создание Казахско-Каракашпақской автономной области — важнейший этап воссоединения каракашпақского народа в единое национальное государство // Вестник КО АН РУ. 1997. №1-2. С.112-114; Сапаев Р. Из истории народного хозяйства Казахско-Каракашпақской автономной области Хорезмской НСР // Вестник КО АН РУ. 1998. №2-3. С.132-134; Сапаев Р. Город Ходжент — столица Казахско-Каракашпақской автономной области Хорезмской республики // Вестник КО АН РУ. 1999. №4. С.80-82; Сапаев Р. История создания и развития Казахско-Каракашпақской автономной области в составе Хорезмской республики (1920—1925 гг.). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Некис, 2000.

Р. Сапаевтың кандидаттық диссертациясы хәм илимий макалаларында Хорезм республикасында миллий мәселеге айрықша итибар берилгени, Мухаммадияр Калиров, Дастан Мухаммедов, Бекман Чопанов, Ибрагим Мухамедназаров, Иманберген Сардаров, Мухаммед Амалияров, Мухаммемякуб Курбаниязов, Сарымолдаев, Батабаев, Шаригов, Сафилуллаев, Сайырсауле, Мирмаков, Есемурат Ерниязов, Тореев, Минбаев, Нуруллаев, Уафаев, Холжаев, Балтаев, Наурызбаев, Ибадуллаев хәм басқалардын тарих сахнасына шыкканы баян этиледи.

3. Казакстан автономиялы республикасы курамында Каракашпак автономиялы областы тарихын изертлеу

Расмий тарихнамадан алдын халык ауызеки деретпелеринде Казакстан автономиялы республикасы курамында Каракашпак автономиялы областы тарихы жаратыла баслады.

Алгаяр Досназаров пенен тендей миллий мемлекеттикти тиктеу ушын ат салыскан Әбиү Кудабаетын эжайып минез-кулкы, ен жаксы адамгершилик касийетлери Аипберген Муусаевтын «Бола баслады», И.Юсуповтын «Дәуір самаллары», Х.Дәулетназаровтын «Халкым, мен Сизлерге «стан» эпердим», А.Токмагамбетовтын «Партилет», Абат Әлиевтын «Парыз», Алпысбай Султановтын «Дөхмет» шыгармаларында, Ж.Арслановтын «Жалынлы жүрек» китабында терийип этиледи.

А.Муусаев «Биринши май» косыгында:

Каракашпактын боска калган хабары,
Мәрт жигиттин келер намысы ары,
Улы Досназарын Аллахылары —
Маскеу межлисине бара баслады.
Бул бир жигит екен өзи айбаты,
Сөйлеген сөзлери шекеден тапты,
«Еркин каракашпак — мухтарияты», —
Деген сөз хәр жерден шыға баслады.

Әмиулеры улапатында Ибрайым Бекимбетов пенен Әбиү Кудабаетын миллий мемлекеттикти тиктеудеги үлгит-насиит жумьыс Аипберген Муусаевтын «Бола баслады» косыгында төмендегише терийиптенели:

Еркинлик хауазы әлемте түсти,
Еситкенди каракашпактын пуш-пушты,
Соң күнлери еки шошпак жетисти,
Бул — Ибрайым, Әбиү бола баслады.

Әбиү — мыннан шыккан тулпар екендур,
Жете жүйрик, көзи кункар екендур,
Агалан бир тууган сункар екендур,
Мәрт жолдасын тауып келе баслады!

1924-жылы Каракашпак автономиялы областын дүзиу бойынша шөлкемlestириу комитети ағасы болып сайланып, миллий шетгарадарды белгилеу илажларын әмеште асыруу, округтер менен болысларга бөлиу жұмысларына тиккелей қатнасқан Әбиү Кудабает жоқарыдағыдай хызметлери ушын халык яднамасында мәңги сақланган.

Аипберген Муусаев «Бола баслады» косыгында Хорезм хәм Әмиулеры улапатында миллий мемлекеттикти тиктеу ушын түрескен Ораз Ермановтын айрықша сыпаттарын өз уақтында дурыс байқалды хәм оны жәмийетшиликке үлти этип, былайынша терийипшеди:

Жайылған, Майкы бий — түпки сарамыз,
Жаман-жаксы хасалымызға бағамыз,
Ел намысын шеккен Ораз ағамыз,
Улы журттан хабар тула баслады.

Сондай-ақ, Ораз Ерманов пенен Сейфуллабит Мәжитовтын бирге ислеккени, екеуинин де халык алдында улы хызметлери бар екенлиги төмендеги қатарлардан белгилги:

Сөз еситин Ораз, Сейфуллабиттен,
Бурьиннан ис көрген гене заводтан,
Ташкент үлкесинде улы ис тутқан,
Газит басып, тип шығара баслады.

Ибрайым Бекимбетов 1919—1920-жыллары Шымбай болыслығында жер өлшеу исине қатнасалы. 1922—1923-жыллары улапатылық қамбағаллар шөлкеминде жууалпы хызметте ислейди. Автономия ушын түресте Ибрайым Бекимбетовтын баска ел ағалары менен тендей болпаны төмендеги қатарлардан белгилги:

Муусаев А. Шығармалары. Нөкис, 1981. 36 бет.

Ибрайымдай жигит әлемге кетмес,
Бұнындай жақсының қадирин қим билмес,
Дилдәрлықта Жидрешпенден кем емес,
Биреу-биреуінен өге басалады.

Аллахқыяр, Ораз және Ибрайым,
Бұларды дүс еткен кәшір Қудайым,
Соң Мәскеуден алып миллеттин жайын,
Гүллі ықтырар болып келе басалады.

Қарақалпақ халқының данқты перзенттері Әбиү Құдабаев, Алғазар Досназаров, Қасым Әуезов, Ораз Ерманов, Ибрайым Бекимбетов, Менглихожа Ибниаминов хәм басқалар миллий мемлекетликти қайта тиклеуге салмақты үлес қосты. Бұл тұрарлы Аяпберген Мұсаев балдай жазған еді:

Келген сон Төрткүлге тилграм урды,
Таза төртип етти — қурылтай құрды,
Хәр қайсысы бир истин басында тұрды,
Пуқаралар бойынсына басалады.

Россия Федерациясы, Қазақстан автономиялы республикасы құрамына 1925-жылы кирген Қарақалпақ автономиялы областы тарихы 1930-жылы Павел Варламов пенен Қасым Әуезовтың кітабында баян етиледі. Авторлар қарақалпақ халқына мемлекет-ликти тек Октябрь революциясы ғана берди деген тезисти айта сүреді¹.

Я.Досумов Қарақалпақ автономиялы областы тарихы бойынша жана архивлик материаллар киргизе алды².

Қарақалпақ автономиялы областы хәм автономиялы республика тарихы Суйинич Татыбаевтың кандидатлық хәм докторлық диссертация объектине айналды³.

Авезов К., Варламов П. Қарақалпақстан к 10-летию Қазақстана. — Анка-ата, 1930.
Досумов Я.М. Очерки истории Каракалпакской АССР (1917—1927 гг.). — Ташкент: Изд-во АН Узбекстана, 1960.
Татыбаев С. Преобразование Каракалпакской автономной области в ККАССР. — Нукус, 1959. Усы автор. Исторический опыт построения социализма в Каракалпакии (1917—1941 гг.). — Некис, 1971.

К.Мухамедбердыев Қарақалпақ автономиялы областының машақатлы тарихый жолы хаккында мағлұмат береди¹.
С.Камалов хәм У.Калиязов совет тарихнамасындағы «Октябрь революциясы қарақалпақларға мемлекетшиллик берди» деген тезиске салық болып, автономиялы область дүжи ұшын түрес тарихын баян етеди².

С.Камалов «Қарақалпақтардың халық болып келипгесиуи хәм оның мемлекетлигинин тарихынан» кітабында миллий мемлекет-шилликти қайта тиклеу концепциясын уыныды. «Қарақалпақстан жана тарихы» кітабында усы концепция ентизилген хәм 1925-жылғы мемлекет совет формасында болғаны айтылады.

1970-жыллардан соң миллий мемлекетшилликти қайта тикле-генлердин бири Алғазар Досназаров хаккында илимий мийнетлер деретиле басылды³. Авторлардың ишинде бұл темала жемили көлем тербеткен Қырықбай Байниязов пенен Бауғетдин Алпаниязовларды атап өтемиз.

Президентимиз И.А.Каримов Алғазар Досназаровты қарақалпақ халқының едалатлық хәм теңлик, азатлық, еркиншиқ ұшын түрескен дәу жүрекли қахарман перзентлеринин бири деп бахалады⁴.

Тарихнамала Қарақалпақ автономиялы областы тарихын толығырақ баянлаған мийнет Сабит Нуржановтың кітабы болып табылады⁵. Кітапта областтағы партия хәм совет органдары

¹ Мухамедбердыев К.Б. Октябрь и воссоединение Каракалпакстана. — Нукус, 1977; Усы автор. Ленин и народы Хорезмского оазиса: Вопросы истории, историографии и источниковедения перехода к социализму. Нукус: «Қарақалпақстан», 1982; Усы автор. История Хорезмской революции. — Ташкент, 1986.

² Камалов С., Калиязов У. Уллы Октябрь хәм қарақалпақ мемлекетлигинин дүзилуи. Некис, 1987.

³ Байниязов К. Тан жұлдызлары. Өжайып адамлардың өмири. — Некис: «Қарақалпақстан», 1989; Байниязов Алғазар Досназаров. Некис: «Қарақалпақстан», 1991; Кошанов Б.А. Разноможит как закрытое пикьево. Информационный доклад А.Досназарова в ЦК РКП (б) // Вестник КО АН РУ. 1992. №3; Алпаниязов Б. Алғазар бас болып қарақалпаққа (А.Досназаровтың өмир жолынан). — Некис: «Қарақалпақстан», 1996.

⁴ Махамудов М.М. Барқат сиймолар. Қағанон қурбонлари хакда лавқалар. — Топкент: Узбекистон, 1991. «Шахстын тарихтығы ролы». А.Досназаровтың туулығанына 110 жыл толығана бағыштанған респ. илмий конф. материаллары. — Некис, 2007.

⁵ Каримов И.А. Узбекистоннинг ўз истиглиги ва тараққийет йули. Ташкент, «Узбекистон», 1992. 56 бет.

⁶ Нуржанов С.У. Қарақалпақская автономная область: история и источники (1925—1932 гг.). — Автореф. дисс. канд. ист. наук. Некис, 1998; Усы автор. Қарақалпақская автономная область: история в источниках. — Некис: «Илим», 2014.

конференциялары менен съездлери топык танкыланды, баспасөз материаллары пайдаланылды, архив хужжаттери илимий айланька энгизиледи. Усы жана материалдардын областта мемлекетшиликти кайта тиклеу, жер-суу реформасын өткеруу, ауыл хожалыгын коллегтивлестирүүди сүүлелендирүүдети орны белгиленеди.

Каракалпак автономиялы областы калдрлар таврлау тарийхын Рахимназар Базарбаев сүүлелендирди¹.

Казакстанлы тарийхшы Жарбол Байназаров «Казакстан Курамындагы Каракалпак автономиялык областы (1924—1930)» темасында кандидаттык диссертация коргалды хем илимий макалалар жариядалды².

4. Каракалпакстан автономиялы республикасы тарийхын изертлеу

Каракалпакстандагы 1929-жылгы халык көгерилгиси акыбетинде Каракалпакстанда үлкен сийсий уакыя жузете келди — 1930-жылгы улкемиз Россия Федерациясы курамына тиккелей етти.

1932-жылгы автономиялы республика хаккында биринши китап басылып шыкты³. Каракалпакстан АССРы эндирис кушлери хем үлке хожалыгы, медениятына арналган туткил аукмалык конференция материалдарынын баспадан шыгууы тарийхнамалда үлкен уакыя болды⁴. 1950-жыллардын акырында Л. Розенштейн хем С. Татыбаевлардын монографиялары баспадан шыгалды⁵.

¹ Базарбаев Р. Кадровая политика советской власти в Каракалпакстане (1917—1941 гг.). — Некис: «Каракалпакстан», 2010, Усы автор. Из истории национально-государственного размежевания в Каракалпакстане // Научный мир Казахстана. 2010. №4, Усы автор. Из истории кадровой политики в Каракалпакстане 1920—1924 годов // «Общественные науки в Узбекистане». Ташкент, 2009. №1. Усы автор. История кадровой политики советской власти в Каракалпакстане (1917—1941 гг.). — Некис: «Билим», 2012.

² Байназаров Ж. А. Казакстан курамындагы Каракалпак Автономиялык областы (1924—1930) // Казак тарийхы. — 2000. — №5. 59—65-беттер; Усы автор. История становления Каракалпакской Автономной области в составе Казахской АССР (1924—1930 гг.). — Автореф. дисс. канд. ист. наук. — Алматы, 2006.

³ Москвитин Н. Каракалпакская АССР. — Москва, 1932.

⁴ Каракалпактия. Труды первой конференции по производственному слиянию Каракалпакской АССР. — Ленинград, 1934. 1-2 том.

⁵ Розенштейн Л. Ф. К вопросу образования ККАССР. — Нукус, 1957; Татыбаев С. У. К истории преобразования КАО в ККАССР. — Некис, 1959.

Т. Кулумбетов, А. Раджапов, Д. Ахунджанов, С. Нийетгулдаев, Ж. Низовалар автономиялы республика юридикалык статусы, парламентти хем хукимети туурагы мийнетлер деретти¹. Каракалпакстаннын сийсий турмысы, жемийетлик шөлкемлер ис-харекеети тарийхы Ж. Арзыханов, У. Капфиязов, К. Наимовлардын кандидаттык диссертацияларында партия тарийхы шеберинде сөз етиледи². Бул жасы үлкен тарийхшылардын мийнеттеринде үлкен кемшилликтер бар екенин айтысак болалды, деген менен өз заманында бул аксакал тарийхшылар баскаша хаза алмайтуулыгынын да атап өтуймиз керек.

С. Камалов Россия Федерациясы курамында 1930—1936-жыллары болганьнда Каракалпакстан автономиялы республикасы үлкен жеткендиктерге ерискенин, архив хужжаттерин илимий айланька энгизилгенин атап өтти³.

Деген менен, уагандарлык тарийхнамалда автономиялы республика тарийхы бойынша толыгыраак архив хужжаттерин илимий айланька Аскар Джумашев энгизди⁴. Автономиялы республика халык тарийхы тарийхшы Т. Верховный Совет КАССР — высший орган государственной власти ККАССР. — Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Ташкент, 1962; Раджапов А. Создание и деятельность Совета Министров ККАССР. — Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Ташкент, 1965; Ахунжанов Д. М. Становление и развитие социалистической государственности в Каракалпакстане. 1978. Усы автор. Становление и развитие национальной государственности в Каракалпакстане. — Автореф. дисс. доктора юрид. наук. — Ташкент, 1993; Ниестуглаев С. Д. Совершенствование государственного строительства в Республике Каракалпакстан (опыт и проблемы). — Автореф. дисс. доктора юрид. наук. — Ташкент, 1994; Низова Ж. Создание и развитие КАССР в составе РСФСР (1924—1937). — Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Москва, 1985.

² Арзыханов Дж. Деятельность партийных организаций Каракалпакской АССР по коммунистическому воспитанию трудящихся в период между XX и XXII съездами КПСС. — Автореф. дисс. канд. ист. наук. — Ташкент, 1964; Капфиязов У. Борьба трудящихся Каракалпакской АССР за выполнение заданий семилетки. 1959—1965 гг. — Автореф. дисс. канд. ист. наук. — Нукус, 1971; Наймов К. Руководство партийной организацией Каракалпакки местных Советов в период дальнейшего развития социалистического общества. 1951—1958 гг. — Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ташкент, 1975 хем баскалар.

³ Камалов С. К. РСФСР жем Каракалпакстан. — Некис: Каракалпакстан, 1978; Камалов С. К., Германова В. В. Москва-Каракалпакстан. История шефства Дзержинского района столицы над автономной республикой. Историко-публицистический очерк. — Некис: «Каракалпакстан», 1986.

⁴ Джумашев А. М. История Каракалпакстана в правительственных документах. 1932—1942 гг. — Авторефрат дисс. канд. ист. наук. — Некис, 1996.

комиссарлар кенеси Курамы толық баян етипди, съездлер хужжеттери айланыска киргизилип, республика басшылары жөнінде мағлұматтар берилди, 1930-жылдың басарында Казакстаннан посыл келген казактарды жайнастырыу, олардын аянышы төғдири жаксы баян етилип. Каракалпакстаннын 1930—1936-жылдары Россия Федерациясы Курамында болганы, 1937-жылдан баслап Өзбекжистан Курамына өткенлиги салыстырмалы усыл менен Кууат Хакимниязовтын кандидаттык диссертациясында сөүлегенен¹. Бурынғы илимпазлардын мийнетлеринен өзгешелиги, К.Хакимниязов 1930—1940-жылдардагы репрессия тарийхын козғап өтеди.

Егнимизде тоталитар төрттип, зулымлык өмир сүрген жылдарда өзгеринин азаматлык ұазыпасын орындап, азатлык түрес жолында миллий мемлекетти қайта тиктеуге белсене катнасқан, елим деп ениренип шейт болған ел перзентлеринин хызметлери хэм төғдири лери жөнінде көңлеген китаптар жарык көрди².

Бұл илимий машкала бойынша дәслепки макалалар 1956-жылды репрессияға ушырағандарды реабилитация (ақтау) процесси басланғаннан кейин пүткил Аўқам бойынша басланған ели. Лекин Каракалпакстан көлеминде 1966-жылдары Алпар Досназаровты ақтау ушын түресген кейин ғана бұл машкала бойынша макалалар жазыу ең жайды.

Деген менен кешети бурынғы совет дүзими дәуиринде репрессияға ушыраған Алпар Досназаров, Қарым Әүезов, Көтпигеу Нұрмухаммедов хэм басқа ел азаматларынын санаулылары хаккында макалалар баспадан шықты.

Өзбекжистан фаресизликке ерискеннен, Каракалпакстан суверен республика болғаннан кейин, тарийх илиминде бұл илимий машкала С.Камалов, Б.Копанов, Б.Алганиязов, Т.Алганиязов, Г.Дәулетова хэм

1 Хакимниязов К.А. Каракалпакстан в 1930-1941-е годы: исторический опыт и проблемы. - Автореферат дисс... канд. ист. наук. - Некис, 2002.

2 Әбимуратов Т. Репрессияға ушыраған уламалар: Сәлмен ийшан Камат улы, Пүрхан ийшан Кайыпназар улы, Алғаназар ахун Косназар улы, Қалипбет ахун Отаурағат улы. Некис: «Каракалпакстан», 1992; Жапақов Н. Каракалпакстан Халық Комиссарлар советинин еки пресиденти // Жапақов Н. Еске түсирдилер, илимий мийнетлери. - Некис: «Билим», 1990. - 91-94 бетлер; Әтеулиев О. Хуждан хэм хуким. - Некис: «Каракалпакстан», 1992; Паратдинов А. Сөйленбеген тарийх. - Некис: «Каракалпакстан», 1996; Камалов С.К., Есберенов Х. О государственной и общественной деятельности К.Нурмухаммедова // Вестник ККО АН Р.Уз. 1993, №3.

басқалардың китаптарында хэм макалаларында, кандидаттык хэм доктортык диссертацияларында изертлене басалды¹.

Каракалпакстан Республикасына мийнети синген илим ғайраткери, Өзбекжистан Республикасы «Шождилар хотираси» қайырқомлык қоры Каракалпакстан бөлими баслығы, профессор Ш.Бабашев бұл тема бойынша еки ири монографиясын баспадан шығарды².

Каракалпакстанда бурынғы совет дүзими жылдарында репрессия тарийхын дәуирлеу елеге шекем дурыс исленбей атыр. Бизин пикир-римизше төмендеги репрессия жылдарын айрықша атап өту орынлы болалы:

1917—1920-жылдар: Убайдулла Бәүелдинов (Хан Максым), Қулымурағат бий (Бала бий), Инаят болыс Низов, Ибрайым Адылов, Сейтназар Пирназаров хэм басқалар.

1920—1925-жылдар: Алпар Досназаров, Сейлихан Сәрсенбаев, Мешихожа Ибниаминов, Әбиү Құдабаев, Ибрайым Бекимбетов, Ержан Кожуров, Жума Аташев, Асан Әйтешов, Тажим Негесов, Өғенияз Бекимбетов, Файзулла Мақаримов, Карабай Ерманов хэм басқалар; **1926—1930-жылдар:** Абдиқалип Исметгулаев, Асқар Урумбаев, Мәмбеткерим Беканов, Хожакхмет Ерназаров, Оразымбет Әйтешов,

1 Камалов С.К. Каракалпактардың халык болып көңилпескеуи хэм онын мемлекетлигинин тарийхынан. Некис, 2001; Камалов С.К., Копанов Б.А. Проблемы истории XX века // Вестник ККО АН Р.Уз., Нукус, 1996. №2; Алганиязов Б. Алпар бас болды каракалпакка. Некис, 1996; Алганиязов Т.К. «Контрреволюция» в Казахстане: Чимбайский вариант. Алматы, 1999; Сарыбаев М.К. «Великий перелом» и трагедия деканских хозяйств в Каракалпакии // Вестник ККО АН Р.Уз. 2000. №6; Давлетова Г. Тактикаупрессе восстание 1929 года. Автореф. Канд. Дисс. Нукус, 2002; Нуржанов С. Власть и каракалпакское общество: анализ факторов и взаимоотношений // Вестник ККО АН Р.Уз. 2001. №1-2; Копанов Б.А. Время великих потрясений // Вести Каракалпакстана. 1997. 20 декабрь; Копанов Б.А. Алпар Досназаров миллетшиг ме ели? // «Арағ». 1993. №1; Копанов Б.А. Сәлғтнес дәстлигесе. Каракалпакстан в 1920—1930 гг. // Вести Каракалпакстана. 1997. 23 декабрь; Копанов Б. Хакимниязов К. 30-е толы в сульбах народов Каракалпакстана // Вести Каракалпакстана. 2002. 19 марта; Ходжаниязов Г., Юсупов О. Каракалпакстандагы мұхаллес орындар. - Некис: «Каракалпакстан», 1994; Юсупов О. Абдиқалип Максым ямаса каракалпактардын сонғы ханынын төғдири не болды? // «Еркин Каракалпакстан», 1992. 29-февраль; Юсупов О., Базарбаев Р.Ж. Карақалм ийшан медресесинин китапшары қайта? // «Еркин Каракалпакстан», 1993. 23-январь; Юсупов О. Қум өзек ийшандары // «Каракалпакстан жаслар», 1992. 26-март.

2 Бабашев Ш. Каракалпакстан Республикасын тарийхындагы сиясий құрбалалар (Тарийхымыздың жазылмаған бетлери). Некис, 2003; Бабашев Ш. Жазықсыз жазаланған репрессия құрбалалары (Естелик китабы). Некис, 2007.

Нажим Ибрагимов, Пахрашин Мунтайаровлар, Сейтгалый Агайдаров, Керимберди Садуллаев, Инаят ийшан Бахауллиннов, Халила ахун Атаулиев, Парватлин ийшан Мунайдаров, Тансык хожа Урумбаев, Керимберди ахун Нуруллаев, Шыныкүл Аманбаев, Ахмед Буранчиев, Айжан Нуралиев, Байнияз Матушев, Сейтжан Даукеев, Жаксым Гуликеев, Атир Курбанбаев хэм баскалар;

1930—1936-жыллар: Касым Әвезов, Казакбай Аглабергеннов, Жакымурат Жаналиев, Гиримбет Төреев, Хаким Насруллаев, Бекжан Таниев, Ж.Рахметгуллаев, Хожан Абдихаликов, Х.Темирханов, П.Ишимбетов, К.Шахмурагов хэм баскалар;

1937—1938-жыллар: Ислам Алиев, Дәүлет Раев, Керимберди Балтаев, Г.Ф.Квачев, Камилжан Алимов, З.Ж.Сарсенбаев, А.Куленов, Жумабай Курбанов, Көптүлөү Нурмухаммедов, А.Бекмуратов, А.Алимухаммедов, И.Исахаммедов, Т.Низаматдинов, С.Төреев, И.И. Данчик, Кагимулла Баканов, А.Пирназаров, С.Айтибаев, И.Бекбаулиев, Х.Якупов, О.Ишманов, С.Кылычев, Б.Сейпрасулиев, П.Төреев, И.Мусаев, А.Айтешов, М.Жакымуратов, С.Карабаевлар, С.Нуржанов, А.Нигматуллаев, А.Ташенов, Ж.Калипбеков, П.Мусаев, Бавтагаев, Т.Тауманов, Атабаев, И.Имамназаров, И.Мамедалиев, В.Т.Валиуллин, Ө.Ахмедов, Ачилов, Бектолатов, Абдалов, Ө.Аюбов, Сулайманов, П.Сунгалиев, Сейдуллабит Мажитов, Рахим Мажитов, Ибасар Фазылов, Хожан Абдихаликов, Оразалы Косоев, Ибат Бекбаулиев, Амет бакы Магназаров, Сейит Төреев, Жумамурат Жакымуратов, Махмуд Кунназаров, Камал Төреев, Абдулла Бабжанов, Теренияз Айтешов, Халмурат бай Курбанов, Шыныкүл бай Халкеев, Тажетдин ийшан Аймамбетов, Төрө аксакал, Кәлип Тилеумуратов хэм баскалар,

1941—1950-жыллар: Пиржан Сейтов, Мөтеке Жуманазаров, Наурыз Жапакоев, Нажим Даукараев хэм баскалар.

Буллар Каракалпакстан Республикасынын тарихында, халыктын ядында терең из калдырган ел агалары болды. Олар каракалпак халкынын хурметине миясар, тууган елимиз тарихынын беттеринде аттары алтын сыя менен жазылууга миясар инсанлар эли.

Бул жасы үлкендер жигирмаланшы жыллар — отызыншы жыллардын акырында, екынчи жер жүзлик урыс дәуиринде хэм урыстан сонгы кайта тиклеу жылларында Каракалпакстанга басшылык еткен елимиздин ардакты аксакаллары болды. Олар кыйын шараяттарда, Каракалпакстаннын гүлленип, рауажтанууы ушын халда хызмет исели, халыкты аш-жапанаш кылмай, елдин бирлигин саклап турды.

Деген менен, бул илимий машкаланын көп кырлы хэм сырлы төрөлери эле де изертленбей атырылты. Агап айтканда, 1937-жылы репрессияга ушыраган мемлекеттик ғайраткерлердин каракалпак миллий мемлекеттигин кайта тиклеу хэм рауажландыруу бойынша ис-хәреketи, репрессия избе-излик барысы, ауыллардагы турмыс, ел баскарган азаматлар исми-шерипилери елге шекем толык сәуленбеген хэм илимий машкада сыпатында койылмаган.

Тарихнамача биринчилерден болып, Кәлипбек Камалов Пиржан Сейтов хакында хакыйкатлыкты жазды.

«Ел баскарыулай оғанда машакатлы, бийик мертебелі лауазымнын жүрмел атын төлдир түрлі адамлардын алдына тарталы. Халыктын ядында, елдин тарихында олардын бери бирдей из калдырып кете алмайлы. Пиржан Сейтов, Мөтеке Жуманазаров, Наурыз Жапакоевлар Каракалпакстан Республикасынын тарихында, халыктын ядында терең из калдырган ел агалары болды. Олар каракалпак халкынын уллы үш байтерети, тууган елимиз тарихынын беттеринде атлары алтын сыя менен жазылууга миясар инсанлар эли» — деп жазды К.Камалов.

«Хәммеге мәлим, — деп жазды К.Камалов, — бул дәуір кан төгипте урыс себепли халык гүйзелгиске ушырап, турмыс шараяты төменлеген, мемлекеттик тәминат оғанда аз болған машакатлы, ауыр жыллар эли. Минне усындай уакытларда елге басшылык етиу, халыктын нанын тауып берип, тамағын тойдыруу мүшкил ис эли. Бул жылларда тапкандар өтис кос пенен, таппағандар ешек кос пенен жер сүрип ямаса кетпенлеп егин еккен, қыста қазыуда жаптың ырашына тон аркалап шығарып суу әкелип, шығыр менен жер суғарған.

Бул үш аксакал усындай ауыр жылларда, қыйын шараятларда, Каракалпакстаннын гүлленип, рауажтанууы ушын халда хызмет исели, халыкты аш-жапанаш кылмай, елдин бирлигин саклап турды. Заманаласлары ушын олар өрнек болды. Екпелгес қосшылары олардын ибратлы сөзлерин қунығып тындады, олардан қарым-қатнас жасаудын сырларын, миллий дәстүрлер менен үрип-әдетлерди көстерлеуди үйренли».

Бүгинги жас әулад Кәлипбек Камаловтың «Ел хызметинде», Айназар Кунназаровтың «Жети асырым» еске түспиреулерди арқалы,

¹ Камалов К. Ел хызметинде. Нөкис, 1995. 45 бет.

Камал Мамбетовтын «Мегеке Жуманазаров» очерки аркалы олардын аяларын есити¹.
1950—1985-жылдардагы илимиз тарихын бел азаматтары искерлиги менен тыгыз изертлеу зорундугун акдемик С. Камалов пенен профессор Б. Кошанов айтып өтти².
Халкымыздын ардакы нерзенти, мамлекетлик гайраткер, илимпаз хэм меленият искери, шайыр хэм жазуучы Наурыз Жапаквотын Каракалпакстанды рауажландырууда үлкөн үлеси бар³.

Көлибек Камаловтын айтылуынша ол хэр сезин ойлангыт айталуын, салмакты, ашайым, өзинин билимине, күшине исенетуын, сын-сымбагы келискен, арыстандай айбатлы киши еди. Наурыз атынн баска аксакалдардан өзгешелиги — ол Каракалпакстаннын көпешек төгириин белгилейтуын үлкөн маселелер ората койылса, хэр кандай дауазымдагы адамнын алдында да өз пикирин тайсалмай айта алатуын батты минеси, ержүрек киши еди.

С. Султанова өзинин кандидатлык диссертациясында 1952-жылы 29-июлинде республика Министрлер Кенеси басыгы Наурыз Жапаквот хэм обкомнын биринши хаткери Арзы Махмудовлар Эбекистан хукимети басыгы Нуридин Мухитдинов хэм өзКП Оралтык комитети биринши хаткери Амин Ниязова «Бас Туркмен каналы тасир етуу аймагындагы Каракалпакстан АССРы эндирис күштерин орналастыруу маселесине» деген атамала хат жазып, онда пайтахтымызда текстиль комбинатын, жипек ийириу фабрикасын, нефити кайта ислеу заводын, химия-фармакология заводын, супер-фосфат заводын хэм көплеген санаат кэрханаларын салыу хаккында батты усынсыларды алдыга койды, — деп жазалды⁴. Наурыз Жапаквотын пикиринше Бас Туркмен каналы баскармасы Нөкис каласында жайласуу керек еди.

Мамбетов К. Мегеке Жуманазаров. Нөкис. 1991.
1. Камалов С. К., Кошанов Б. А. Проблема истории XX века // Вестник ККО АН РУ. 1996. - №2.
2. Наурыз Жапаквот. Еске тусириулер, илимий мийнеттери. Дуэиушпилер - Т. Мамбетниязов, Х. Сейитов, И. Курбанбаев, У. Жапаквота. Нөкис, «Каракалпакстан», 1990.
3. Султанова С. Каракалпакстан в 1946-1960: узловые проблемы истории. Автореферат канд. дисс. Нукус, 2001. — 12 бет.

5. Суверенли Каракалпакстан республикасы тарихын жазуу мамкалалары

Суверенли Каракалпакстан Республикасынын Эбекистан курамында ферезсияликке ерисуу жолы, онын социалтык-экономикалык хэм рухый негизлерин анализ етуу, мамлекетшиликтин нышанлары болган байрак, герб, гимн, конституциясынын кабыл етилууи хэм онын эхийетин үйрениу тарих илиминдеги актуаль узуйидалардын биринен болып табылады.

Эбекистан Президентти И. А. Каримов 1990-жылы 1-декабрды Нөкисге депутатлар хэм республика белсендилери менен ушырасты. И. А. Каримов Каракалпакстаннын мамлекетлик суверенитетин коллады. Ол өз сезинде Каракалпакстаннын мамлекетлик суверенитети көп миллетли республика халыктарынын буннан былай да социалтык хэм экономикалык рауажланыуына өзинин унамды тасирин тийгизуу кереклигин атап өтти.

Каракалпакстаннын мамлекетлик суверенитети хаккындагы Декларация (1990-жыл 14-декабрь) онын сиясий хэм тарихый шежиресинге алтын харишлер менен жазылды.

Каракалпакстан юристлери ферезсиялик дуйринше республиканын суверенли мамлекет болганын жаза басгалды¹.

С. К. Камалов өз мийнетлеринде жана дуйриде каракалпаклардын милтий мамлекетшилиги жокары баскышка көгоришгенин атап етти. Тарихнамала Каракалпакстаннын мамлекетлик суверенитетинин ен эхийетли принциптери суйленген.

Каракалпакстан республикасы дуйриген шерпнамалар тийкарында Эбекистан республикасына ыктырылы берилген укилдерден тыскары өз аймагында мамлекетлик хакимиятка толык ийе.

Каракалпакстан республикасы өзинин мамлекетлик дуэилисин, хакимшилик-аймактык жактан белиниуин, мамлекетлик хакимият негизин белгилеу керек еткен маселелерди таллаштырууда Вестник ККФАН УзССР. — Нөкис, 1991. №1: Усы автор. Вопросы развития законодательства Республики Каракалпакстан. Нукус, «Каракалпакстан», 1992: Усы автор. Государственное строительство в Республике Каракалпакстан. Нукус, «Каракалпакстан», 1993: Усы автор. К истории разработки и принятии Конституции суверенного Каракалпакстана. Вестник, КК ОАН РУ. 1993. №3: Умарова К. Суверенитет Каракалпакстана: декларации и закон // Вестник ККОАН РУ. — Нөкис, 1998. №2-3.

2. Камалов С. К. Статус Республики Каракалпакстан в Конституции Республики Узбекистан // Вестник ККО АН РУ. — Нукус, 1994. №1: Усы автор. Камалов С. К. Каракалпаклардын халык болып кайгышисиуи хэм онын мамлекеттинин тарихынан. Нөкис, 2001.

хэм басқаруу ұйымдары системасын, султы, арбитражды дәуірди хэм прокурорды бақпауды шөлкемlestириудди өзи бептилейди.

Қарақалпақстан Республикасының аймағында өз бийлигиндеги мәселелерди шешіуе келгенде Қарақалпақстан Республикасының конституциясы (тиікарғы нызамы) хэм нызамлары жоқары тұрады. Қарақалпақстан Республикасының аймағы бір пүтін болып табылады, бөинбейди, Қарақалпақстан халқының еркин тилетисиз өзертгилиуі мүмкин емес.

Қарақалпақстан Республикасы Өзбекистан Республикасының құрамынан шығуы хукыкына ийе.

Қарақалпақстан республикасы суверенли мемлекет сыпатында пүткил халық пикирин сорау жүргизиу жолы менен билиу референдум жариялау хукыкына ийе.

Қарақалпақстан Республикасының Өзбекистан құрамында фeresезликке ерисіу жолы, суверенлик декларациясының қабыл етилиуі, суверенликтин сисий, экономикалык хэм халық аралық кепилликтери, Қарақалпақстанның суверенлиги хэм оның тарийхый қырлары сол жылдардағы әхмийетли тарийхый хужжетлер П.Айтннязовтың «Қарақалпақстан Республикасы — суверенли мемлекет» кітабында баян етилген.¹

Қарақалпақстан Республикасының туғыш конституциясының қабыл етилиуі, оның фeresезиз демократиялык хукыкый мемлекетти дәуірде хэм хукыкый реформалардың ирге тасы сыпатында әхмийетли хэм Қарақалпақстан Республикасының мемлекетлик нышанларының сисий хэм тарийхый әхмийетли хаккында С.Д.Нийетуллаевтың «Қарақалпақстан жана Конституциясының хукыкый тиікарлары хэм оның мемлекетлик құрылысының айырым мәселелери» кітабында бақары малғұжаттар топланған.²

Қарақалпақстан Республикасы мемлекетлик ғайраткерлеринин еске түсириулеринин баспадан шыға баслауы тарийхнамада үлкен жаналық болды.³

¹ Айтннязов П. Қарақалпақстан Республикасы — Суверенли мемлекет. - Нөкис, «Қарақалпақстан», 1992.

² Нийетуллаев С.Д. Қарақалпақстан жана конституциясының хукыкый тиікарлары хэм оның мемлекетлик құрылысының айырым мәселелери. - Нөкис, «Қарақалпақстан», 1994.

³ Камалов К. Ел хызметинде. Еске түсириулер. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995; Каниязов С. Алтын жағыс. Мемұар. - Нөкис: «Билім», 2006; Тожиев А. Хәтмим халқима теглиши (Эссе). - Ташкент: «Voices», 2006.

«Қарақалпақстан жана тарийхы» кітабының үшпінши бабында суверен республика тарийхы десленки мертебе деретипе баслады.

Усы кітаптың авторларының бири академик С.К.Камалов «Қарақалпақ халқының өзине тән бундай мемлекетлик нышанлары (герб, гимн — Б.К.) Қарақалпақстан мемлекетинин тарийхында бұрын болған емес», — деп жазалды. Қарақалпақстан Республикасының статусы хеш қашан бүтінгилей дәрежеге көтерілген емес. Суверендик алыу менен бұл республика фeresезиз Өзбекистан Республикасының құрамындағы мемлекет бола отырып, өз экономикасын, мәдениатын, илимин раужжандырыуға мүмкиншилигин ады. Соның менен бирге оның теңдери, келешети Өзбекистан Республикасы менен бұрынғы ұяқтыларға қарағанда да тығыз байланысып кетти.

Б.А.Коланов пенен Т.А.Аметов кітабында хэм макалаларында бұл тема терең изертлене баслады. Авторлар Қарақалпақстан ең жана тарийхын 1989-жылы Өзбекистан басшылығына И.А.Каримов келиуі менен тығыз байланыстырады. Авторлар Қарақалпақстан Республиканың мемлекетлик суверенлиги хаккындағы декларациясы мазмұны хэм әхмийетин талқылайды. Қарақалпақстан Республикасы конституциясын ғайрау хэм қабылдау процесі үйреніледі. Фeresезизлик жылдары Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кенеси искерлигинин раужжандыруы басқышлары сәулеленеді. Республикамызда сисий-жәмийетлик турмыс терең үйреніледі.

Жұмақ. XX әсирде қарақалпақ халқының өз миллий мемлекетшилгитин қайта тиклеу жолындағы түреси тарийхнамасын изертлей отырып, төмендеги жұмаққа келеміз:

• Түркстан Республикасы Әміулеры бөлімнинин ұалаятқа айлануы себептери, статусы, 1924-жылы Орта Азияда болып өткен миллий-мемлекетлик шегарауау дәуірінде турмыс, сисий түреслер, әлеуметлик жағдайлар, экономикалық келеңдері туралы мәліметтер беріледі.

¹ Қарақалпақстанның жана тарийхи. Қарақалпақстан XIX әсирдин екінши ярмынан XXI әсирге шеке. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 2003.

² Кошанов Б.А., Аметов Т.А. Социально-экономическое положение Республики Каракалпакстан в первой половине 90-х годов XX века // Билім-образование. Алматы. 2010. №6; Усы авторлар. Обретение Каракалпакстаном независимости и суверенитета в составе Узбекистана // Вестник КО АН РУз. 2014. №3; Усы авторлар. О развитии политическо-правового процесса Каракалпакстана (на примере в 1989—1993 гг.) // Общественные науки в Узбекистане. Ташкент, 2014. №3-4; Усы авторлар. Очерки новейшей истории Республики Каракалпакстан. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 2015.

ел башлылары, Хорезм республикасы менен карым-катнасы терен изертлениши керек.

• Араб графикасында жазылган Казак-Каракалпак автономиялы областы баскаруу органдары хужжеттери эле толугы менен ишмий айланьса тукен жок, мамлекеттик fairаткерлердин emir баяны, искерлиги, тeгдирн сeулeгeнгeн жок, олардын Омидурья областы искердери менен байланыгы ашылмагы, областын халкы, мeдeниягы, eскерий eмири, Жунайылдханнын 1924-жылы январь айындагы агланысы дeуириндеги турмысы толук баян eтилгeн жок.

• Хорезм республикасы курамында дүзилгeн Казак-Каракалпак автономиялы областы тарихы өзбeк хeм каракалпак тилдеринде таярланып баспалан шыкса, миллетлер ара катнасыктар, достыкты бeкeмлeудe улкeн роль аткараар eди.

• 1920—1924-жылдары автономия улшн гүрeс тарихы үлкeн монография туринде каракалпак тилинде таярланышы керек.

• Автономия улшн гүрeскeн eл азаматтары emir баяны, тeгдирн толук сeулeгeниши зeрүр.

• Автономиялы областын халык хожалыгы, мeдeниягы, eскерий турмысы жeнинде китап таярлау керек.

• Автономиялы областы юридикалык статусы жeнинде китаптар керек.

• 1932—1990-жылдардагы автономиялы республика тарихы бир пүтин болып жазылуы керек.

• Репрессиялар тарихы тек eл азаматтарынын альфавит бойынша исми-шeрипти, алган статусы менен шекленeди. Рeпрессия тарихы избe-из, тарихый сeнeгeлeргe мууалык жазылса, жeмишeптиликте бул процесс бойынша түсиник пайда болады.

• Каракалпак халкынын миллий мамлекетчилиги кeлипчeсиуи хeм рауажланыу баскышлары академик С.К.Камаловтын кишикeнe, мазмунлы китабында баян eтилди. Кeлeшeктe, бул китаптын хeр бир бeлими бойынша үлкeн монографиялар таярлау керек.

• Суверенли Каракалпакстан Республикасы тарихы энди тeрeн изeрлeнилип атырылгы. Жeхeн тарихы контекстинде фeрeзсиз өзбeкистан курамындагы суверeн Каракалпакстан Республикасы тарихый тежирйбеси сырг еилер журналындагы сeулeгeниши уакты кeлди. Бундай макалалар хeм китаптар жазыу дeуир таябы болып калмакта.

4. XX ЭСІРДЕ КАРАКАЛПАКСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫК ХӘМ МӘДЕНИЙ РАУАЖЛАНУУЫ ТАРИХЫ ТАРИХНАМАСЫ

Реже:

1. Экономика тарихы тарихнамасы.
2. Ауыл хожалыгы тарихы тарихнамасы.
3. Мәдениет хәм ишим тарихнамасы.

Әлебитлар:

1. Тарихилунослик ўқишлари Ташкент, 2010.
2. Очерки историографии Узбекистана в XX столетии. Ташкент, 2011.
3. Историческая наука в контексте интеллектуального развития Центральной Азии. Очерки историографии и источниковедения. Ташкент, 2014.
4. Кошанов Б.А., Сулганова С.К. Актуальные вопросы истории Каракалпакстана 1946—1960 годов // Вестник ККО АН РУ, 2000, №4.

Екинши жeхeн урысы женисине каракалпакстанлылардын коскан улесин изeрлeуиши биринши илимгиз Ш.Бабашев бул тема бойынша 200 ден астам монография, китаптар, макалаларды баспадан шыгарды. Бул тема бойынша К.Шарипова хeм А.Панабергеновлер монографиялар дeретти. Фeрeзсизлиг жылдары К.Танирбергенова екншини жeхeн урысы жылдары елимиз халык-хожалыгы тарихын изeрлeди. Б.А.Кошанов хeм А.Ы.Елмуратовалар екншини жeхeн урысы жылдары халкымыздын социал турмысы тарихына итибар берипти,

1. Ш.Бабашевтин тарихнамасага коскан улеси Б.А.Кошанов пенен Э.Н.Даукарзаваннын «Ученый энтузиаст. Крапкий очерк научной, общественно-педагогической деятельности Ш.Бабашева» (Некис: «Каракалпакстан», 1991) китабында баян eтилгeн.

2. Шарипова К. Каракалпакстан партия шeлкeми Улгы Уатандарлык урыс жылдарында. - Некис: «Каракалпакстан», 1974; Панабергенов А. Деятельность Каракалпакской партийной организации в развитии культуры в годы Великой Отечественной войны. — Некис: «Каракалпакстан», 1977.

3. Танирбергенова К. Экономика Каракалпакстана в годы Великой Отечественной войны. — Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ташкент, 1992.

фронтта Курбан болган 34 мың жауынгерден баска Каракалпакстан аймагында 90 мыңнан аслам адам аштыктан, хәр кыйлы эпилемиялардан Курбан болганын жазды¹.

Тарихнамада биринши мергебе 1950-жылдардагы саясий мапазлардын ен ириси Бас Түркмен каналынын курулысы жакында маълумат берили. Бул канал Такытастан басланып, сол жагалык Каракалпакстан, арка Түркменстан, Сарыкамыс хэм Узбой аркалы Каспий тенгизине барып тутасыуы тийис эди².

Бирак, бул канал курулысы «Каржы шыгыны көп хэм экономикалык пайдасы жок» деп табылып, 1953-жылы орай төрепинен биротала токтатылды, 1400 шақырым Каракум каналы казылды. Бас Түркмен каналы курулысы екынши жер жүзүлтик урыста женип шыккан халыктын жаркын келешекке деген үмиттин билдирер эди.

1951—1955-жыллары Арыз Махмудов, 1956—1963-жыллары Насыр Махмудовтын басшылык етиү усыллары К.Камаловтын еске түси- рүүнде жакы баян етилген³.

Акалемик С.Камалов Каракалпакстан халкынын материалдык хэм социалдык жагдайы төмен болып, хәтеки өзбекистаннын улаптылары менен салыстырганда 30—40 жыл артта калып келгенин жазды⁴.

Темир жол курулысы тарийкын К.Рахманов хэм М.Сейтмбетов- дар терең изерттеди⁵. 1955-жылы Чаржоу-Кондырат темир жолы салынып питти, солай етип, болажак Транскаракалпак автомобиль магистралынын тырнагы пайда болды.

¹ Кошанов Б.А., Елмуратова А.Ы. Улгы уатандардык урыс жыллары Каракалпакстанда халык денсаулыгын сактау хызметинин тарийкынан. - Некис: «Каракалпакстан», 1996.

² Кошанов Б.А., Султанова С.К. Актуальныс вопросы истории Каракалпакстана 1946—1960 годов // Вестник ККО АН РУ. 2000. №4. Кошанов Б.А. Каракалпакстан 40-йылларнын иккинчи арми - 80 йылларда // Узбекистоннын янги тарихи. Иккинчи китоб. Узбекистон совет мустанлакачилиги даярлди. Ташкент: «Шарк», 2000. 512—526 б.; Султанова С. Каракалпакстан в 1946—1960 годах: узловыс проблемы истории. Автореф. канд. дисс. Некис, 2001.

³ Камалов К. Ел хызметинде. Некис, 1995. 45-бет.

⁴ Камалов С.К. Социально-экономическое положение Каракалпакстана и Аралская кайластрофа (1917-1990 гг.) // Вестник ККО АН РУ. 1999. №6.

⁵ Сейтмбетов М. Каракалпакстанда темир жол курулысынын тарийкынан. Некис, 1993.

Каракалпакстаннын Төрткүл хэм Некис калаларынын тарийхы жазыла баслапты¹.

Тарийхшылардын дыккат орайында 70-жыллардагы хэм 80-жыллардын басындагы тубалаушылык деуиринде пайда болган унамсыз кубылыстар болды². «Тубалаушылык» жакында айта келип, «Каракалпакстан жана тарийхы» авторлары төмендегисе жазды: 1984-жылдан баслап Каракалпакстанда кыйын хэм карама-карсы процесслер жүз берди. Агдарлык хэм социалдык саясатта илимий-техникалык прогрессти иске асырууга, ауыл-хожалыгын жокары кенегели калдрлар менен тәминдеуге үлкән дыккат аударылды. Сонын менен бирге, баскаруу тартибинин кемшиликтери себепинен ауыл хожалыгы рауажлануынын экономикалык кураллары өзи екени билгинип калды. Республикамызда 1975—1985-жыллар аралыгында ауыл хожалыгы өндириси бир орында тубалаушылык жагдайына түсти. Ауыл хожалыгы рауажлануу багдарламасын жобаластыруу хэм иске асырууда демографиялык хэм экологиялык машкалалар есапка алынбады. 1960—90-жыллары ауыл хожалыгы, сонын ишинде мал шаруашылыгы экстенсивтик усылтар тийкарында рауажланып, интенсивтик рауажлануу жоллары туткылдай нәзерден шыгып калды. Хүким сүрип турган тутым дийкандарга ис жүзинде жер ийеси болууына мүмкиншилик бермедди, керисинше, олардын алдына түрли токкындыктар койды³.

Каракалпакстаннын 1963—1984-жыллар ишинде экономикалык хэм мәдени жагтан рауажланууына областдык партия комитетинин биринши хаткери болган К.Камаловтын үлкән үлес кооканлыгы тарийхнамада бийкарланбайды.

¹ Камалов С., Кошанов А., Хожиев Г. Төрткүл - Каракалпакстаннын биринши пайтахты. - Некис: «Каракалпакстан», 1993. Каракалпакстан Түрткүлдан бошланалди (Хикоялар, шеърлар, очерк ва лавкалар). - Нукус: «Каракалпакстан», 1993; Кожалдиев А. У. Главная достопись Түрткүля. Нукус: «Каракалпакстан», 1993; Кожалдиев А. У. История города Түрткүля: 1873—1941 гг. Автореф. дисс. канд. ист. наук. - Нукус, 1996; Күкүров Янипбой, Түрткүл тарихи (Хикоялар, хотипралар, байгалар, манбалар). - Урганч: «Хоразм» напиркети, 2006. Каракалпакстан Республикасынын пайтахты Некис каласы: айкемги хэм нукукдан кала. - Ташкент, 2002. Есназарова З.Б. История города Нукуса периода независимости (1991—2005 гг.). - Некис: «Каракалпакстан», 2014.

² Каракалпакстан АССР-ы тарийхы. Некис, 1989. 278 бет.

³ Каракалпакстан жана тарийхы. Некис, 2003. 319.

1985-жылга келип Арал машкаласы тек Каракалпакстан, Өзбекстан шартында гана эмес, ал пүткил аўкамлык шартларда тапкылана басланды.

«Пахта иси» бойынша 1980-жыллары тийкарыыз айылланып 90 нан аслам республика хэм район, колхоз басшылары камакка алынды, солардын ишинде К.Камалов, Е.Айтмуратов, С.Каниязов, К.Нурымбетов, А.Рахматов, А.Примов хэм тағы баскалар бар ели?

1950—1985-жыллардагы жәмийетлик-сисий турмыс тарийнамада фересизликке ериккеннен кейин толык түрде сәулегене баслады. Деген менен, «пахта иси» бойынша малғуьматлар эле толыкты-лырыўы зөрүр. Сондай-ақ, елимиздин сисий жетекшилері искерлиги бойынша монографиялар жазыўға кирисиўимиз керек.

Каракалпакстан тарийхнамасында ең көп изерленген темалардын бири — аўыл хожалығы тарийкы болып есапланды. К.Сарыбаев, Б.Шамбетов, К.Моладхметов, К.Калимбетов, Арыс Төреев, А.Бекимбетов, У.Калинзавлар бул тараў бойынша калем тербеткен алымлар катарына киреди.

К.Сарыбаевтың пикиринше 1950-жыллардағы Каракалпакстан аўыл хожалығын тутасы менен алганда, ол хәр түрли тежирийбелер майданына айланып, бирак бул тежирийбелерде каракалпак халкынын есирлер даўамында кәлишескен дийканшылык дестурлері, республика камыздын географиялык хэм климатлык шартлары есатпа алынбады. Дийкандардын жеке хожалықлары шеклене баслады. 1956-

¹ Камалов С.К. Экологический аспект проблемы (Аральского моря) «Вестник» ККФАН УзССР, 1987, №2

² Илюхин В. Кабохат ёхуд... («Ўзбеклар иши» деган уйдирма хусуеида). - Ташкент: «Ўзбекистон», 1992.

³ Бекимбетов А. Сельское хозяйство Каракалпакии в годы девятой пятилетки / Вестник ККФАН УзССР, 1975. №3; Калининзов У. Борьба трудящихся Каракалпакской АССР за выполнение заданий семилетки (1959—1965 гг.). Илим кандиданты аўтофераты. Нукус, 1971; Мелегуллаев Ж. Каракалпакстанда ирригацияны раўажландырыўдын экономикалык илажлары. - Некис, 1978; Моладхметов К. Подъем материального благосостояния и культурного уровня колхозного крестьянства Каракалпакской АССР в 1959—1965 годы // Вестник ККФАН УзССР, 1974. №4; Сарыбаев К. История орошения Каракалпакстана с конца XIX в. до наших дней. - Некис, 1995; Шамбетов Б.Ш. Каракалпакстаннын аўыл хожалығы, 1965—1985. - Нукус: «Каракалпакстан», 1992; Усы автор. Аграрное развитие Республики Каракалпакстан в 1965—1985 гг.: опыт и проблемы. - Нукус, 2015; Караманова Т. История аграрных отношений в Каракалпакстане (1917—1941 гг.). - Тарийкы илимилери кандидаты аўтофераты. Некис, 2009.

жылы колхозшы тек 15 сотых жерге, 1 сыйыр хэм 5—6 койға ийе болған. Бундай сиясат дийкандардын, пиллекешлердин, балыкшылардын мәчине жуўап бермеди!

Бурынғы совет дәўиринде ең арка зонада жайласқан Каракалпакстанда пахта монополиясы хәўиж алғанын М.К.Сарыбаев жана архив хўжжетлерин илимий айланысқа енгизиўи менен тастыйықлады?

С.Камаловтын пикиринше 1946—1960-жыллары ўәкилшилик институты бурынғыдан да бетер раўажланды. Мәкемелер хызметкерлерин ўәкил кылып хожалықларға бир неше айлап удайына жиберилиўи хеш кандай пайда алып келмеди. Бул жағдай кейинги ўақыллары да даўам ете берди?

Орайдын тапсырмасына муўанык 1990-жылы мемлекетке пахта тапсырыўу 420 мың тонна, салы 400 мың тонна болыўы керек ели. Бирак, олар кағаз жүзинде калды.

Каракалпакстан тарийхнамасында санаат, транспорт хэм байланыс тарийкы тараўы жана кәлиплесип атырған тараўға киреди. Бул тараўды изерлеўишлер республикамыз санаатынын раўажланыўы пахташылыктын раўажланыўы менен тығыз байланысты болғанылы-фын атап өтеди.

¹ Сарыбаев К. История орошения Каракалпакстана. Нукус, 1995. 134 бет.

² Сарыбаев М.К. Из истории хлопководства Каракалпакстана в конце XIX — начале XX века. — Ташкент: Изд. Национальной библиотечной системы Каракалпакстана им. А.Навои, 2006; Усы автор. Политика хлопковой монокультур в советской власти в Каракалпакстане и ее последствия (1917—1990 гг.). — Ташкент: Изд. Национальной библиотечной системы Каракалпакстана им. А.Навои, 2006; Усы автор. Об экономических преобразованиях в хлопковом комплексе Республики Каракалпакстан (1991—2001 гг.) // Ответственность науки в Узбекистане. - Ташкент, 2006. - №6; Усы автор. Репрессивная политика советской власти в Каракалпакии в период коллективизации. // Ташкент давләт юридик институты илимий-тадқиқотлар ахборотномаеси. — Ташкент, 2006. - №6; Усы автор. Хлопковая политика советской власти в Каракалпакии в 1965—1985 гг. // Узбекистон тарихи. — Ташкент, 2008. - №1; Усы автор. Курс на закрепление однобокой хлопковой направленности сельского хозяйства Каракалпакстана в 1954—1958 гг. // Науčný мир Казахстана. — Астана, 2008. — №2.

³ Камалов С. Ўәкиллик хакмында ойлар // «Совет Каракалпакстаны», 1990. 21—17 октябрь.

⁴ Мелегуллаев Ж. Каракалпакстанда ирригацияны раўажландырыўдын экономикалык илажлары. Некис, 1978; Раев К. Рыночные проблемы сельской экономики Каракалпакстана. Нукус, 1983; Сейтмбетов М. Каракалпакстанда темир жол хурдысынын тарихынан. 1947—1972-жж. Некис: «Каракалпакстан», 1993; Сарыбаев А.К. Хлопководческий опыт и проблемы промышленности Каракалпакстана в 1980—1995 гг.: исторический опыт и проблемы возрождения национальной промышленности. - Ташкент, 2008.

Г. Шамамбетова екinni жер жузилик урыстан кейинги халыктын социаллык аукалын изерттеди. 1947-жылы акша реформасы жүргизилип, азык-аукактарга хэм санаат товарларына берилген карточкалар тертиби бийкар этилли, бирак бул илажлар диккандарга тийисли болмады. 1950-жылдардагы ауыл хожалыгындагы тежирий-белер ауыл эладларынын калаларга толланууына алыт келди. Егер 1950-жылы Каракалпакстан колхозларында 42500 хожалык жасаган болса, 1953-жылдын акырында ауылларда 41186 хожалык калды.

Азык-аукакт санаатында 1960-жылы Мойнак балык консерва комбинаты ен көп еним 20,1 млн шертли куты балык консерва өндирип шыгарды. Мойнак комбинатынын жыллык кууаты 17,4 млнга тен, бирак 1975-жылдан баслап балык запаслары океан балыктары менен толгыктырылып келди. Усы уақыттан баслап балык-есте-акырын салы етууге хэм мал шаруашылыгына араласа баслады. Каракалпакстан меленияттынын XX осирдин екinni арымдында реуажлануу тарихы илимпазлардын ен көп шувуланган тарауы екенин атап өтуймиз керек?

1. Шамамбетова Г.Б. Социальная политика в Каракалпакстане (1950—1985 гг.). Тарий илимлеринин канинаты авторфераты. Некис, 2004. 12-бет.

2. Убониназов Ж. Туслик Аралда балык аудаулылык хэм балык санаатын реуажлануулардын теитара меселелери. Некис: КЖМБ, 1961; Утемисов А. Быт и культура рыбаков побережья Южного Арала. Копен XIX — 60-е годы XX в. — Авторф. дисс. канд. ист. наук. — Ташкент, 1971. Усы автор. Каракалпакстан балыкшылары. — Некис: «Каракалпакстан», 1977. X кытларда.

3. Косымбетов И. По пути начертанному Коммунистической партии. Нукус, 1976; Панабертенов А. Партийная организация Каракалпакки в борьбе за осуществление культурной революции. 1924-1941 г. Нукус-Самарканд, 1969; Урумбаев Ж. Очерки истории школ Каракалпакстана. Нукус, 1973; Муратава П. Каракалпакстанда интеллигенция кадрларын таярлау. Некис: Каракалпакстан, 1992; Уразбаева Р. Из истории высшего и среднего специального образования в Каракалпакстане. Нукус, 1994; Айтмуратов Ж. Развитие культуры Каракалпакстана в 70-90-е годы XX века. — Нукус: «Билим», 1997; Ахметшин Р.Ш. Культурно просветительные учреждения Каракалпакстана (второй половине 40-50-х годов). Илим кандидаты авторфераты. Нукус, 1996; Джанабаев Р. К. Культурное строительство в Каракалпакстане (1961—1977 гг.). Илим кандидаты авторфераты. Москва, 1985; Закиров Б. Профессионально-техническое образование Советской Каракалпакки в братской семье народов. Ташкент, 1985; Калбаева Р.Ш. Женщины Советской Каракалпакки в коммунистическом строительстве. Нукус: Каракалпакки, 1972; Кетбаева Б. Кушшы Каракалпакстан халк-кызлары. Некис: «Каракалпакки», 1975; Мадрипов Т. История возникновения и развития средств массовой информации Каракалпакстана в 1930-1990 гг. (Радиовещание и телевидение). Авторф. дисс. канд. ист. наук. — Нукус, 1997; Паланянизов П. К. История музыкальной культуры

Билимлендириу тарихы тарауында М.А.Карлыбаевтын 1917-жылга шекем халкымыз сауагтылыгы дарежеси 0,02 пайыз болды деген совет тарихнаамасы пикирин бийкарлауы үлкен жадалык болды.

Ферезсилик жылдарында халкымыздын дестурий хожалык жүритиуи тарихы этнология илими көз-карасынан Р.Балиева тереппен терең изертлене басалды?

Каракалпакстан тарихнаамасында илим тарауынын тарихнаамасын жарыткан алым академик С.Камалов болып есапланады?

Каракалпакстан алымдарынын өмири хэм дөрейтиуилик жолын сөүлелендирген биографиялык очерклердин орны үлкен. И.Жаббаровтын «Илимге багышланган өмир» (С.П.Толстовтын тууылганынын 80 жыллыгына арналган), А.Төреевтин «Янгибай Досумов», Э.Кожановтын «Сабир Камалов», Байниязов К. «Академик Марат Коптлеу улы Нурмухаммедов», Б.Кожановтын «Ученый энтузиаст» (Ш.Бабашев) хаккындагы китаптары хэм баскалар буган мысал бола алады.

Каракалпакстана (1925—1950 гг.). Авторф. дисс. канд. ист. наук. — Нукус, 2003; Өгениязов К. Ойларыма езкис өмирим. Мемур. Ташкент: «Академия», 2001

1. Карлыбаев М.А. Мәдрәсә в Каракалпакки XIX — начала XX веков. — Нукус: «Билим», 2002.

2. Балиева Р. Традиционное природопользование Каракалпакки. — Нукус: «Каракалпакстан», 1996. Усы автор. Этнокультурные особенности природопользования народов Приаралья (в конце XIX и начале XX века). — М., 2003. Усы послөстия // Материалы научной конференции «Домоносовские чтения». — М., 2002. Усы автор. Этнокультурные аспекты экологических проблем Приаралья // Актуальные проблемы современной науки. — №1. — М., 2002. Усы автор. Экологический кризис и проблемы изучения традиционного природопользования // Узбекистон география жадиаты абороти. — Ташкент, 2008. 31-том.

3. Камалов С. К. Развитие науки Каракалпакки // Вестник КЖФАН УзССР, 1964. №3. 3—8 беттер; Камалов С.К. О развитии исторической науки в Советской Каракалпакки // Общественные науки в Узбекистане. 1967. №11. 39—43 бб; Камалов С. Развитие общественных наук в Каракалпакской АССР // Общественные науки в Узбекистане. 1973. №1. 20—29 беттер.

5. ҒӨРӨЗСИЗЛИК ДӘҮИРИНДЕ КАРАКАШПАКСТАННИН СИЯСИЙ, ЭКОНОМИКАЛЫК ХӘМ МӘДЕНИЙ РАҰАЖЛАНЫҰЫ ТАРИЙХЫ ТАРИЙХНАМАСЫ

Реже:

1. Каракашпақстанда тарихи илиминин раўажланьуында жана басқаш.
2. Тарихи илиминин заманагөй темаларьнын изерлениуи.
3. Тарихи илими келешети.

Әдебиятлар:

1. Кошанов Б.А. Историческая наука Каракашпақстана на современном этапе: обретенная и проблемная // Историческая наука в контексте интеллектуального развития Центральной Азии (очерки историографии и источниковедения). Ташкент, 2014. С. 55—59
2. Кошанов Б.А. Новейшая история Каракашпақстана: историко-исследовательские проблемы // Актуальные вопросы строительства независимой государственности и демократического общества в исследованиях по новейшей истории Узбекистана. Ташкент, 2014.
3. Кошанов Б.А. Современная историография новейшей истории Республики Каракашпақстан // Тарихий манбаъшунослик, тарихнавислик, тарих ташкоти методлари ва методологиясининг долзарб масалалари. Ташкент, 2015. С. 218—223.

Өзбекистан Президентини И.А.Каримов 1997-жыл 17-июльде болып өткен биринши шақырык Каракашпақстан Республикасы Жоқары Кеңесинин он екинши сессиясында шыгып сөйлеген сөзинде «Ғөресизликке байланьыста каракашпақ халкы кәлпеген руўхый байлыктарьн кайта тиклеу мүмкиншилигине ийе болды. Ғөресизлик миллий мәдениетты хәм руўхыйлыкты тастыйықтау, каракашпақ халкынын классик шайыры Бердактын, Әжинияздын дәретуишилик мийрасын тонык кайта тиклеу, олардын жаркын естелипн мәнтилик етиу ушын жол ашты» деп көрсеткениндеу Каракашпақстан Республикасы халкы ен кыйын жағдайларда да өзинин руўхый байлынын жоқары бахалалды!

1 Каримов И.А. Жанаша ойдау — дәуир талабы. - Некис: «Каракашпақстан», 1997. -3-бет.

1991-жылы Өзбекистан Илимгер Академиясынын Каракашпақстан Филиалындагы Н.Дәуқараяв атындагы Тарих, тили хәм әдебият институты Тарих, археология хәм этнография институты хәм Н.Дәуқараяв атындагы Тили хәм әдебият институты болып екиге бөлинип, бұрынғы бир институттын орнына еки илимий институт пайда болды. Бул илимпазларьмызга каракашпақ халкынын тарихын, тилин хәм әдебиятын изерлеу жұмысларын тереинен хәм кен түрде изерлеуге үлкен жол ашпы берди.

Бүгинги күни Каракашпақстандагы илим докторларьнын саны 65 ке жеткен, соньн 60 проценттен асламы, 600 ден аслам илим кандидатларьнын 40 проценти ғөресизлик дәуиринде илимий дәрежеге ийе болды!

Өзбекистан Республикасынын Президентини И.А.Каримовтын шыгып сөйләулеринде академиктер Сабыр Камалов, Чаржау Абдиров, Турсынбай Ешанов, Жуманазар Базарбаев сыякы ири каракашпақ илимпазлары Өзбекистан илиминин раўажланьуы ушын салмакты үлес коста деп бахалауы барлык Каракашпақстан илимпазларьнын илимге қосқан үлеслерине тийисли болып есапланады.

Совет заманында Өзбекистан Илимгер Академиясына хақыкый ағза (академик) болып С.Камалов (1979), Ч.Абдиров (1989), хабаршы-ағзалар болып Ж.Базарбаев (1989) хәм А.Бахиев (1989) сайланган болса, 1994-жылы Х.Хамидов хабаршы-ағза болып, 1995-жылы Т.Ешанов хәм А.Дәулетовтер академик болып сайланды. 2000-жылдын май айында Өзбекистан Республикасынын Илимгер Академиясынын ultiума жыйналысында Академиянын хабаршы-ағзалары: Ж.Базарбаев, А.Бахиев, Х.Хамидовлар академик болып сайланды.

1997-жылы 10-12-сентябрь күнлери Некис қаласында каракашпақ халык дестаны «Қырык қыз» хәм түркий тиллес халықларьнын фольклорын изерлеу мәселелерине арналган халык аралык илимий-теориялык конференциянын өткерилиуи, БМШ нын Орайлык Азия үекили Халид Маликтия, Кипридан, Түркия, Азербайжан, Балқария хәм прүткил Орайлык Азия халықтары әдебияты үекилдеринин қатна-сыуы бүгинги каракашпақ әдебиятын түркий халықтар дуньясына танытты.

1998-жылы «Әлептаньу» кітабы ушын Ж.Базарбаев хәм К.Дәулетоваларға, 2002-жылы академик С.Камаловқа «Каракашпақлар»

Ешанов Т.Б. Наука Каракашпақстана в новом тысячелетии // «Вести Каракашпақстана». -Некис, 2001. 21-январь.

Дын халгк болып келилгесиуй хэм онын мемлекетлигинин тарихынан» китабы ушын Каракалпакстан Республикасынын Бердак атындагы мемлекетлик сыйлыгы берилди.

1994-жылы Эзбекистан Республикасы Илимлер Академиясы Каракалпакстан билими тарих, археология хэм этнография институты жанында ашылган кенигелестирилген Кенеси К.015.30.01. тарих илимдери кандидаты илимий дарежесин алыу ушын 07.00.01 кенигеликтери ушын - Эзбекистан тарихы. Бул Каракалпакстан хэм Хорезм областлары жана илимий проектлер хэм кадрлар таярау да улкен калемлердин бири болды. Усы күнге шекемги 55 кандидаттык диссертация жумыслары коралды. Уатан тарихы бойынша — 41; археология бойынша — 7; этнология бойынша — 7 кандидаттык диссертациялары жакланды.

1996-жылдын 16-декабринде Эзбекистан Республикасы Министрлер Кабинетинин «Эзбекистаннын жана тарихын таярау хэм баспадан шыгаруу хаккында» 445-санлы карары, 1997-жылдын 24-февралында Каракалпакстан Республикасы Министрлер Кенесинин 4572-санлы «Каракалпакстаннын жана тарихын таярау хэм баспадан шыгаруу хаккында» карары кабыл етилди.

Каракалпакстан тарихшылары академик С.К. Камалов, профессорлар К.С. Сарыбаев хэм Б.А. Кошановлар «Эзбекистаннын жана тарихын» жазыуға белсене катнасты.

«Каракалпакстаннын жана тарихы» китабы суверенлик хэм фeresизлик деуирин өз ишине алган Каракалпакстан тарихшыларыннын биринши мийнети болып есапланады. Авторлар жамеэти бул мийнетте «усы улкен жумыстын басланууында халыктын хакыкый тарихын кайта тиклеу, дунья дивилизациясында орнын хэм ролин ашып беруун» жазыуы менен бахаланды. Бул жерде авторлардын улкен мийнеттери аркасында бурын купыя сакланган хужжетлер хэм фактлер жерийланган материалымызда жаналык болды. Китаптын айрыкша эхмийети, авторлардын идеясы — дунья көз карасларын жана деуирде шыгаруу болып еспланалды. Жана тарих деуирлеринде хэр турли машкалаларды көтерген жарыккан монографиялар, излениушилердин көп мийнеттери аркасында топланды. Усылтай етип, Каракалпакстаннын тарих илиминин рауажланууы беллини бир жуумака келди.

1. Эзбекистаннын янги тарихи. 1-3-китоб. — Ташкент: «Шарк», 2000

2. Каракалпакстаннын жана тарихы. Каракалпакстан XIX асирдин екнши шрымнан XXI асирге шекм. - Некис: «Каракалпакстан», 2003.

Китапта Каракалпакстаннын ен жана тарихына тийисли бир канша концептуал меселелери жарытылган. XIX асирдин екнши ярымы XXI асир басарындагы уатан тарихыннын машкалалары терең талкыланган. Бул жумыстын идея-методологиялык көз-карасларын салыстырып истин нэтижеси, тарихый концепция хэм фактлердин шеберлик пенен уйренилип жарияланууы, республиканын суверенликке ерисиу баскышында уатан тарихына терең тусинип баха берилди.

Каракалпаклардын халык болып келилгесиуй хэм миллий мемлекетшилиги баскышларын иэртлетген С.К. Камаловтын китабы оғала эхмийетли методологиялык харажтердеги мийнет болды. Автордын пикиринше, хэзирги заманда тийкары машкалалардан саналган, каракалпак этноснын келип шыгууы хэм мемлекетшилигинин келилгесиуй дереклерин табуу болып табылады. Сонын менен бирге, автор суверенли Каракалпакстаннын хэзирги заман тарихы бойынша да пайдалы меслэхтерин береди.

Каракалпакстаннын хэзирги заман тарихы хэм меленияты бойынша илимий мийнетлер деретиуде академик Ж.Б. Базарбаев белсенидлик көрсетпекте?

Фeresизлик деуиринде халг-кызлар меселери тарихы бойынша Я.А. Абдуллаеванын монографиясы жарык көрди?

Пахта монополиясын сапастыруу бойынша Эзбекистан хэм Каракалпакстанда 1990-жыллардын басындыгы илажларды тусиниуде М.К. Сарыбаевтын монографиясы улкен эхмийетке ийе?

Камалов С. К. Каракалпаклардын халык болып келилгесиуй хэм мемлекетлиги тарихынан. Некис, 2001.

Базарбаев Ж. Миллий идея — бизин ишямыз. - Некис: «Билим», 2003; Усы автор. Эмилди ел ағасы, пидайы инсан (К. Камалов хаккында). - Некис: «Каракалпакстан», 2006; Усы автор. Данылыгы гезалыкка улакан шайыр (И. Юсупов хаккында). - Некис: «Билим», 2008; Усы автор. Рухиятымыз маржанылары ямаса улпини ел улкенин, көретили ел өткенин кестерлейши. - Некис: «Билим», 2008; Усы автор. Миллий идея — жол көрсетууши жулдыз. - Некис: «Каракалпакстан», 2011. Академик Ж.Б. Базарбаевтын илимий миярасы женинде А. Пазыловтын «Данылыкка елгууши — пидайы алым» (Некис: «Билим», 2013) китабында берилген. Абдуллаева Я.А. Каракалпакстан хотин-кызлары. Кеча ва бутун. XIX асирнин охири ва XX аср. — Ташкент: «Irod diluova», 2004.

Сарыбаев М.К. Политика хлопковой монокультуры советской власти в Каракалпакстане и ее последствия (1917—1990 гг.). — Ташкент: Ил-во Нац. Биб-ки Узб. Им. А. Навои, 2008.

Үлкемизде халык билимлендириуи тарихынын 150-жыллык тарихы Р. Дж. Уразбаеванын монографиясында сөзүлөндү.

Каракалпакстаннын хэзирги дәуир санаты тарихы бойынша А. К. Сарыбаев, фермер-дийкан хөрекетти тарихы бойынша Б. Б. Утемурагов, Арал апатшылыгы тарихы бойынша Б. М. Бекимбетовлар кандидаттык диссертация коргалды².

Ж. Айтмурагов хэм Д. Уразовалар еки дәуир Кесиспесинде Каракалпакстан мелениятты тарихы, А. Калилаев орта билимлендириудин тарихы, дене тәрбиясы хэм спорт тарихы бойынша Б. Мамбетов, К. Алдамберенов медицина тарихы бойынша кандидаттык диссертациялар коргалды³.

Б. А. Кошанов хэм Г. И. Хожаметова Каракалпакстан музыка мелениятты тарихы бойынша монография жазды⁴.

Каракалпакстанда илим-изертлеу жұмыслары тарихы бойынша Р. Базарбаев, Каракалпакстан альымдарынын илимий журналлары тарихы бойынша Эльмира Алсейникова, этнография илими тарихы бойынша З. Курбановалар кандидаттык диссертация коргалды⁵.

¹ Уразбаева Р. Дж. История образования в Каракалпакстане (последняя четверть XIX – начало XXI вв.). – Ташкент: «Уағди пашир», 2011.

² Бекимбетов Б. М. История общественно-политического движения за спасение Аральского моря (1960–1990-е гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 2006; Сарыбаев А. К. Хлопкоочистительная и текстильная промышленность Каракалпакстана в 1980–1995 гг.: исторический опыт и проблемы возрождения национальной промышленности. – Ташкент, 2008; Утемурагов Б. Б. Деканские (фермерские) хозяйства Республики Каракалпакстан: история возрождения и развития (1917–1996 гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 1999.

³ Айтмурагов Ж. Культура Каракалпакстана в 70–90-е годы: обшсе состояние и тенденции развития. – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 1997; Калилаев А. История развития среднепециального образования в Каракалпакстане (1925–2000 гг.) (на примере Холжойинского педагогического училища). Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 2003; Мамбетов Б. Ж. Традиции физической культуры и спорта Каракалпакстана и проблемы возрождения, XX-й век. – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 2005; Уразова Л. К. История возрождения национальной культуры Каракалпакстана (1985–2005 гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 2009; Алдамберенов К. История организации профилактики чумы в Каракалпакстане в XX веке. – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Некис, 2001.

⁴ Кошанов Б. А., Хожаметова Г. И. Музыкальная культура Каракалпакстана в 1950–2005 годы. – Некис: «Билим», 2007.

⁵ Базарбаев Р. Ж. История формирования научного центра Каракалпакстана (1925–1997 гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Нукус, 1999; Алсейникова Э. Д. История становления и развития научной периклики Республики Каракалпакстан (1959–1998 гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Некис, 1999; Курбанова З. И. Становление и развитие этнографической науки в Каракалпакстане (1920–2000 гг.). – Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Некис, 2006.

Деген менен, суверенли Каракалпакстан Республикасынын ен жана тарихы бойынша дөслөпки очерклерди Б. А. Кошанов хэм Т. А. Аметов жаратты¹. Очерклерде елимиз сиясий турмыкы, Арал апатшылыгы, экономикалаты реформалар, социалтык турмыктагы өзгерислер Каракалпакстан Республикасы Жокарты Кеңеси архиви, газеталар, статистикалык мағлұматлар негизинде сөзүлөндү.

Хэзирги дәуирде республиккамызда тарих бойынша академик С. К. Камалов, философия бойынша академик Дж. Б. Базарбаев, каракалпак филологиясы бойынша академиклер М. К. Нурмухамедов, А. Д. Даулетов, Х. Х. Хамидов, профессорлар К. А. Алимбетов, Н. Д. Давкараев, И. Т. Сагитов, Д. С. Насыров, эколотия хэм биология бойынша академиклер Ч. А. Абдиров, Т. Б. Ешпанов, А. Бахиевалардын илимий мектептери ислеп туратты.

Каракалпакстан илими тарихнамасында хэр бир тарау тарихтын жаратуу заманакөй уазыйпалар катарына киреди. Мысалы, тебийий пенлер райахжаныуы тарихы жаратылмаган. Сондай-ак, физика, философия, химия илимлеринин Каракалпакстан мектептери дүзили, тарихнамала бул процесс өз сөзүлөниунин тапталы деп ойлаймыз.

Өзбекистан ен жана тарихы бойынша оқуу-методикалык, илимий хэм үлп-несият әдебиятларды үйрениу, таярлау хэм баспадан шығаруу барысында илимий, медений, талим шөлкемлери жұмысларын жетилгистирюу максетинде Өзбекистан Республикасы Президентинин 2012-жылы ПК-1694-санды «Өзбекистан Республикасы жокарты хэм орта арнаулы талим министрлиги жанында Өзбекистаннын ен жана тарихы бойынша жәмәатлик кеңесин дүзиу хаккында» қарары қабыл етилди. Қарарда өзбек халкынын тарихый етмиши хэм бүгүинги күнине баха берюде бир төрөптеме қатнаста болуу, догматизмге жол койылмау, оқуу-методикалык, илимий әдебиятларды експертизадан өткерюу, базар экономикасын қалипестирюудин «өзбек модели»нин мазмұнын көрсетип берюу белгиленди.

¹ Кошанов Б. А., Аметов Т. А. Социально-экономическое положение Республики Каракалпакстан в первой половине 90-х годов XX века // Билим-образование Алматы, 2010. №6; Усы авторлар. Обретение Каракалпакстаном независимости и суверенитета в составе Узбекистана // Вестник КО АН РУз, 2014. №3; Усы авторлар. О развитии политическо-правовых процессов Каракалпакстана (на примере в 1989–1993 гг.) // Общественные науки в Узбекистане. Ташкент, 2014. №3–4; Усы авторлар. Очерки новейшей истории Республики Каракалпакстан. – Некис: «Каракалпакстан», 2015.

Бул ўазыйпаны шешшде эзинин илимий-методологикалык улгисин Президентимиз И.А.Каримов «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» (Ташкент, 2011), «Она юртимиз бахту икболи ва булок келажати йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатлар» (Ташкент, 2015) атамалары китابلарында көрсетип берди.

Ўзбекистан хэм Карақашпақстаннын ең жаңа тарийх тарийх илиминде жаңа бағларлардын бири болып есапланалды. Бул бағлар эзинин жаңа илимий жаңалықлары менен методологиялык хэм оқыу-методикалык тәминленниуйи менен алып барылалды. Усы бослыкты қысқа дәуир ишинде толтырыуымыз керек болалды. Ен жаңа тарийх илимиздин ферезизликке ерисиуйи хэм жаңа мәмлекеттин дүзилшуйи тарийхы болып есапланалды.

Ўзбекистан Республикасынын мәмлекетлик ферезизлигин қолпа киргизиуйи хэм Карақашпақстан Республикасынын суверенитетине ерисиуйи менен илимиз тарийхында жаңа дәуир басланды. Ферезизлик халқымызга өз журтында хақылыкый мәнисинде еркин сезиниуйине, миллий мәдениетин, үрп-әдет дәстүрлерин, кадриятларын қайта тиклеуге имканиет жаратып берди.

Хақықаттында да, халқымыздын миллий өзлптин анлайы барысында онын хақылыкый тарийхын, муқаддес кәдриятларын, ата-бабаларымыздын мийрасларын биллиуге қызығылышылығы күшейди.

Өзликти ашуау, ең алды менен өтмишти үйренишуден, тарийхқа зәрурлик сезишуден басланады. Хақықаттында да, эзин аңлап атырған, эзин түсинип атырған хәр бир адам қандай панарақта дүньяға келгени, өз әулашларынын қимолер болғанын, ата-бабалары нелер менен шувыл-ланғанын хэм қандай өмир сүргенин ойлап, биллип алыуға хәркет етеди. Олардын пазыйлетлери хэм мийраслары менен мақтанып жасайды.

Биз өтмишти тиклеуге, тарийхый хақықаттықты өз орнына қойиуға арқалы дүньяға көз-қарасымызды, пикирлеуимизди байытамыз, усы арқалы демократиялык, пуқаралық, еркин жәмийетти жаңалаймыз.

Биз Ұланымыз тарийхы хэм халықтың өтмишин үйрениуі арқалы бүгинги күни езимиздин жууашкершилик сезимлеримизди қәлип-лестиремиз. Раўажлануыдын жаңа дәуири босарында турғанымызды хэм халқымыздын улғы келешетине тийкар салыуға жууашкер екенлигимизди, қатнасығымыздын бар екенлигин түсине басалаймыз.

Жуумақ. Ферезизлик дәуириндеги Карақашпақстан тарийхын жаратыуыда алдымызда төмендегидей Ұазыйпалар турыпты:

• атрар қатнасықтарда әмелге асырылып атырған реформалар, республикамыздын ауылолары хэм қалағарынын социалық-экономикалык раўажлануы, ауыллардын көркинин өзгеруи, демография тарийхы бойынша мийнетлер жетерли емес;

• мәмлекетимиздин социалық тарауларда, жәмийетти сиясий реформалауыда, демократиялык реформаларды тереңлестиривуде, динлер ара хэм миллетлер ара қатнасықтарды раўажландырыуыда ерисилген тарийхый өзгерислер ең жаңа тарийхымыздын тийкарғы темалары болыуы керек;

• интәрнет тармағында «Карақашпақстаннын ең жаңа тарийхы» на байланысы материаллар берилиуйи тийис.

• Карақашпақстаннын ең жаңа тарийхы жылнамасын ислеп шығып, баспадан шығарыу керек.

Ўзбекистан Республикасы Президенти И.А.Каримовтын «Тарихий хотирасиз келажак йүк» және «Жоқары мәнеуиет — женилмес күш» мийнетлериндеги ана Ұлан тарийхына жанаша көз-қарасты қәлип-лестиривуі хақында пикирлеринен келип шығып, тарийх пәни алдында турған тийкарғы Ұазыйпалар төмендегилерден ибарат деп есептаймыз:

• Кәниге кадрларға терең миллий хэм ұлыўма инсаный тарийхый, идеялык, сиясий, илимий-теориялык дүньяға көз-қарасты синдириуі, усы мақсет жолында тарийх илимин кен үйретиуі зәрур.

• Инсанда миллий ой-пикир, мақтанлыш хэм өзликти, миллий хўждан хэм ұлыўма инсаный барқамалықты тәрбиялау;

• Ұланпаруарлық хэм ескерий ерликти, Ұланға салықтықты тәрбиялау.

• Миллий хэм тарийхый кәдриятларды асырап-абайлау руўхын синдириуі, оларда жоқары психологиялык пазыйлетлерди тәрбиялау;

• Ұлан хэм халық, миллет, ата-ана, терзент, тебиет хэм жәмийет ашындығы муқаддес Ұазыйпаларын терең сезиуі хэм оларға салықтық руўхыда тәрбиялау.

Тарийхын алымдарымыздын күш-ғайратлары менен тарийхымыздын көптеген оғанда әҳмийетли белгери жаңадан ашылды, өтмишимизди аңлау Ұазыйпалары ұлыўма алғанда жууамақланды.

Хәзир болса тийкарғы Ұазыйпа, — елимиз басшысы И.А.Каримовтын сөзлери менен айтқанда, тарийхый изертлеулерди илимий тәрәптән қалыс хэм ҳадал әмелге асырыудан ибарат.

Каримов И. А. Өзбекистан XXI асир босаасында: кәуипсизликке кәуип, трақялык шәртлери хэм раўажлану кәуипликлери. - Нәкис: «Карақашпақстан», 1998. - 137 бет.

ЖУЎМАКЛАУ

XX асир хэм XXI асир биринши он жыллыгында Каракалпакстан тарихнамасы үлкен жетискенликтерге еристи.

Бириншиден, миллий профессиональ тарихшы кадрлар — илим докторлары жетисип шыкты. Янгибай Досумов, Сабыр Камалов, Суйиниш Татыбаев, Рамбет Косбергенов, Файып Непесов, Какажан Мухамедбердиев, Бердамбет Шамамбетов усаган илим докторлары ен жана дәуир тарихнамасына тийкар салды. Олардын инабатлы ислерин хазирги ўақытлары Бахыт Кошанов, Раўшан Оразбаева, Роза Балпыева, Үхишбека Абдуллаева, Маман Сарыбаевлар даўам етпекте.

Екиншиден, 1963-жылдан бастап Каракалпакстан тарихы үлкен фундаменталь монографиялар сыпатында баян етиле бастланды. Бурнынгы совет заманында жазылган «Очерки истории Каракалпакской АССР» (1964), «Каракалпакстан АССРы тарихы» (1979; 1986) жәмәетлик китапларды хәр тәрәпке кескин критикалаўымыз мүмкин. Декин, өзимизге сораў беруйимиз керек: тарихшылар сол заманда баскаша жазыўы мүмкин бе ели? Тарихшылардын архив хужжетлерин илимий айнаўыска салгань мыйнаўымыз керек.

Үчиншиден, 2003-жылы басталан шыккан «Каракалпакстан жана тарихы» тарихшыларымыздын сонғы он жыллыктардағы ен ири жетискенлиги болып табылады.

Төртиншиден, 1995—2010-жыллары Өзбеккистан Республикасы Илимлер Академиясы Каракалпакстан бөлими тарих, археология хэм этнография институту жанында ашылган кенигелестирилген Кенесте 55 кандидатлык диссертация бойынша — 7; этнология бойынша — 7 кандидатлык диссертациялары жақланды. Тилеке карсы, сонғы бес жылда бирде-бир илим кандидаты ямаса докторы шыккан жок.

Жетискенликлер менен бир катар кемшилликлер, ўазыйпаалар алдымызда турыпты.

• Тарих илими бойынша кадрлар таярлаў заманатәй машкала болып қала береди. Каракалпакстанда университет пенен педагогикалык институтта илимий дәрежеси бар 30-лаған тарихшылар хызмет етпекте. Баска жоқары окыў орынларында илимий дәрежеси

бар тарихшылар жок есабы. Тийкары илимий мекеме Өзбеккистан Республикасы Илимлер Академиясы Каракалпакстан бөлими гумани-тар пәндер бойынша илимий институтында илим докторы жок.

• Әйемги дәуирлерден хазирги күнлерге шекемги Каракалпакстан тарихын таярлаў хэм бастадан шығарыў күн тәртибинде турыпты. Деген менен, бул мәселеде Өзбеккистан Республикасы Илимлер Академиясы Каракалпакстан бөлими гуманитар пәндер бойынша илимий институты хэм жоқары окыў орынлары тарихшылары арасында келисим жок.

Тарих илиминин алдында төмендеги илимий машкалаларды изертлеў ақуаль деп есаптаймыз:

• XX асир биринши шеретинде екиге бөлинген каракалпаклар аймағы тарихын комплөке түрде изертлеў;

• Түркстан үлкеси Әмиўлеря бөлими хэм ўалайты тарихын жаратыў;

• Хорезм республикасы курамында дүзилген Казак-Каракалпак автономиялы ўалайты тарихын жәмийетшиликке жеткерий;

• Казакстан курамында дүзилген Каракалпак автономиялы ўалайты тарихын изертлеўди даўам етиў;

• Россия Федерациясы курамында дүзилген Каракалпакстан автономиялы республикасы тарихын изертлеўди даўам етиў;

• Каракалпакстан Республикасы суверенитети ушын гүрес тарихын жаратыў;

• XX асирде каракалпаклардын менталитетинин өзериуи, хожалығы, диканшылығы, мал шаруанылығы, балықшылығы, турак жайлары, суўғарыў курылыслары, көркем өнери, кийимлери, миллий тағамлары, дәстүрлери бойынша тарихий-этнографиялык монографиялар дәрестиў;

• Каракалпакстаннын баска консы республикалар менен сийсий, экономикалык, мәлений карым-катнаслары тарихын жазыў;

• XX асирде Каракалпакстан халықларынын демократиялык тарихын дәрестиў;

• 1920, 1937, 1959, 1989-жыллардағы халықтың жан есабын алыў тарихын жазыў, статистикалык бурмалаўшылықларды ашып таслау;

• Арал тенизи тарихын (әйемги дәуирлерден бастап хазирги күнлерге шекем) баянлау;

• өзимиздин тарих жан күйерлери менен заманатәй машкалаларда тартысыў; дәуир сәубетлерин өткерий; бастасөз де заманатәй темаларды додалау ушын усындау;

XX асир Каракалпакстан тарихынын сырт елдерде жазылуубун изертлеу;

• Әйемги дәуирлерден бастап хазирги күндерге шекемги Каракалпакстан тарихы тарихнамасын дөретүү.

Президентимиздин «Она юртимиз бахту икболди ва буюк келажати йўлида хизмат килиш — энг олий саодатдир» китабынын бас идеясы төмендеги сөздерде терең баян етилген: «Биз өткен дәуирде эмелге асырган жумьисларымызга баха берер екенбиз, кеше ким едик, бүгин ким болдык?» деген сорау тийкарында олардын мазмунун хэм ахмийетин өзимиз терең түсинемиз. Хазир болса, «ертенинде ким болууымыз, кандай жана баскышларды ийелгеуйимиз керек?» деген сорау үстинде ойланууымыз, тек гана ойлап калмастан, балки амелий жумьисларымыз бенен буған жууап берийимиз керек».

Усындай терең пикирлер тийкарында мемлекетимиздин ферезисизлик жылларында басып өткен тарихый жолы талкын етилип, бул турмысылык сорауларга хакыйкый жууаплар берилгенлиги бул китаптын бахалылыгын көрсетеди.

Бул китапты кайта-кайта окыр екенбиз, халкымыздын миллий мөлери көз-карасынан өмиш, хазирги заман хэм келешекти бир пүтин диалектикалык хәлисе сыпатында көриу, хәр кандай темада дискуссия хэм диалогка тартык — булардын барлыгы тийкары уазыптамьз есапланады.

Социаллык-сиясий, руухый турмысымызда сөзсиз үлкен орын алатувын бул китап хазирги хэм ертенги күнимиздин ен ахмийетли багдарларын сөзлегендирип, жана хэм ен жана тарихымыздын эле биз толкы англап жетпеген көшлеген төрепдерин түсиндирийде, жемийетимиздин рауажлануу философиясын, мемлекетимиз хэм халкымыздын келешегин белгилеп берийде, асиресе жасларымызды Уатанда мухаббат хэм садькылык руухында төрбиялауда ахмийетли колпанба болып хызмет етуйи сөзсиз.

Себеби, Президентимиз атап көрсеткениндей, «Өнип-есип китырган жасларымызды тарихый сабаклар менен, тарихый хакыйкатлык пенен куралландыруу лазым». Соны есте тутуйу керек, тарихты умыткан халык, жемийет те өз жолын жойталды».

Проф. Б.А.Кожановтын Уатан тарихнамасы бойынша баспадан шыккан мийнетлеринин дизиим

1. Зарубежная историография истории Туркестана, Хорезма и Бухары периода 1917-1922 гг. // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 1995. №2
2. Проблемы истории XX века // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 1996. №2
3. Зарубежная и отечественная историография истории Туркестана, Хорезма и Каракалпакстана в первой четверти XX века. Нукус: «Каракалпакстан», 1997.
4. Актуальные вопросы истории Каракалпакстана 1946-1960 годов // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 2000. №4
5. История Каракалпакстана в зарубежной историографии (1917-1925 гг.) // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 2001. № 4
6. Проблемы истории Каракалпакстана 1917-1918 годов // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 2004. № 3
7. Эпоха Нажима Дакараева и вопросы изучения истории // Вестник Каракалпакского отделения АН РУ. 2005. №3
8. Историческая наука Каракалпакстана на современном этапе: обретення и проблемы // Вестник Каракалпакского государственного университета. 2008. № 1.
9. Историческая наука Каракалпакстана на современном этапе // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Наука Каракалпакстана: вчера. Сегодня, завтра», посвященной 50-летию Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан. 19 ноября 2009 г. Нукус: Изд-во ККО АН РУ. «Илим», 2009.
10. Актуальные проблемы историографии Каракалпакстана на современном этапе // Марказий Осиёманбашунослиги ва тарих-шунослиги. Республика конференция материаллари. 2010. 17 май. Ташкент, 2010.
11. Историография межнациональных отношений в Каракалпакстане // «Межнациональные отношения и толерантность». Материалы международной научной конференции. Ташкент: НУУ. 2010
12. Независимость и историческая наука Каракалпакстана // «Улги хэм мукаддесен, ферезис Уатан» атамасындагы республикалык илимий-әмелий конференция материаллары. 2011. 6-сентябрь. Некис: КМУ. 2011

Б.А. Коцанов

КАРАКАЛПАКСТАН ТАРИЙХНАМАСЫ

(БН ЖАНА ДӘУИР)

Оқыу қолланба

Некис—«Билим»—2016

Редактор **А. Саидова**

Көрк. ред. **И. Сержанов**

Тех. редактор **З. Аламурамов**

Оператор **Н. Қайбергенова**

Лицензия: АІ № 108, берілген уақты 2008-жыл 15-июль.

Оригинал-макеттен басылуға рұқсат етілген уақты 10.03.2016-ж.

Қағаз форматы 60x84 1/16. Офсет усұлыныда басылды. Гарнитурасы

«Times». Көлемі 4,75 б.т. 4,42 шертлі б.т. 4,25 есап б.т.

Жәми 300 нұсқада. Бахасы шертнама бойынша.

Бұйыртта №В-02.

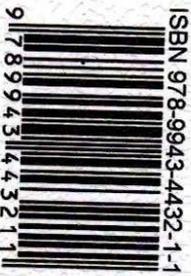
«Билим» баспасы. 230103, Некис қаласы, Қарақалпақстан көшесі, 9.

Электрон мензил: bilim.baspa.@bk.tl

«FARMA PRINT NUKUS» ЖШЖ типографиясында басып шығарылды.

Мензилі: Некис қаласы, А.Досназаров көшесі, 18-жай.

«БНЛИМ»

ISBN 978-9943-4432-1-1

9 789943 443211